

O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi vazirligi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tarix fakul`teti

**MATYSUPOV RAXMATJON
RAVSHONBEKOVICH**

**O`ZGALAR MULKINI TALON-TAROJ QILISH BILAN
BOG`LIQ BO`LGAN JINOYATLAR UCHUN JAVOBGARLIK**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:

Katta o`qituvchi Q.Pirimbetov

NUKUS - 2016

Bitiruvchi talaba **Matysupov Raxmatjon** «O'zgeler mulkini talon-taraj qilish bilan bog'liq bolgan jinoyatlar ushin javobgarlik» mavzuidagi bitiruv malakaviy ishi «Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi» kafedrasining 2016 yil «___» _____ kungi «__» son bayonnomasi asosida davlat attestatsiya komissiyasiga himoyaga yuborishga tavsiya etildi.

«Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi» kafedrası mudiri:

A.Embergenov

Bitiruvchi talaba **Matysupov Raxmatjon**ing «O'zgeler mulkini talon-taraj qilish bilan bog'liq bolgan jinoyatlar ushin javobgarlik» mavzuidagi bitiruv malakaviy ishi 2016 yil «___» _____ kungi institut rektorining «_____» son buyrug'i bilan davlat attestatsiya komissiyasiga himoyaga yuborildi.

Davlat attestatsiya komissiyasi qarori bilan **Matysupov Raxmatjan**ing bitiruv malakaviy ishiga ___ ball qo'yildi.

**O'ZGALAR MULKINI TALON-TAROJ QILISH BILAN BOG'LIQ
BOLGAN JINOYATLAR USHIN JAVOBGARLIK
REJA**

KIRISH

**I BOB. I BOB. O'ZGALAR MULKINI TALON-TAROJ QILISH
BILAN BOG'LIQ BO'LGAN JINOYATLARNING TUSHUNCHASI
VA TARKIBI**

- 1.1. Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar tushunchasi va turlari
- 1.2. O'zgalar mulkini talon-taroj qilish
- 1.3 Bosqinchilik jinoyatlari (jinoyat kodeksi 164-moddasi)

**II.BOB. TOVLAMACHILIK JIHOYATLARI (JINOYAT
KODEKSINIG 165-MODDASI)**

- 2.1.Mol-mulkka bo'lgan huquqlari
- 2.2 Talonchilik jinoyatlari (Jinoyat kodeksining 166-moddasi)
- 2.3. O'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish
jinoyatlari. (Jinoyat kodeksining 167-moddasi)
- 2.4. Firibgarlik jinoyatlari (Jinoyat kodeksining 168-moddasi)
- 2.5. Og'rlik jinoyatlari.(Jinoyat kodeksinig 169-moddasi)

XULOSA

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Respublikamiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan boshlab fuqarolarning huquq va erkinliklarining xususiy bazasini yaratadi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiya buning yaqqol isbotidir. Mamlakatimiz o'zining rivojlanish yo'lini tanlab oldi. Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimovning besh tamoyili davlatimiz rivojlanish yo'lini belgilab berdi va bunda davlat bosh islohotchi sifatida bo'lish muhim deb ta'kidlandi.¹

Bozor munosabatlarida bo'ladigan tub o'zgarishlar buning asosiy ko'rinishidir. Shunday ekan ushbu munosabatlarda fuqarolar va ularning mulkka bo'lgan huquqlari qanday muxofaza qilinadi?

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning mulkka bo'lgan huquqlari himoya qilinib, unda shunday deyiladi: "Har kim mulkdor bo'lishi va uni har qanday tajovuzlardan himoya qilish huquqi kafolatlanadi".² Bundan tashqari respublikamizda bir qancha davlat organlari fuqarolarining mulkka bo'lgan huquqlarini har qanday g'ayriqonuniy tajovuzlardan himoya qiladilar. Ushbu davlat organlari ichki ishlar, prokuratura, sud idoralaridir

Respublikamizda fuqarolarning mulkka bo'lgan huquqlarini har qanday tajovuzlardan himoya qilishning huquqiy bazasi yaratilgandir. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat qonunchiligi ham fuqarolarning mulkka bo'lgan huquqlarini himoya qiladi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalar Respublikamiz Jinoyat Kodeksida alohida bob ajratilgan bo'lib "Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar" deb nomlanadi. Ushbu jinoyatlar sirasiga kiruvchi o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan bo'lib, men tahlil qilayotgan mutaxassislik ishim ham ushbu jinoyatlar va ular uchun javobgarlikni nazarda tutadi.

¹Karimov I.A. "Yangi uy qurmay turib, eskisini buzmag". T.: "O'zbekiston", 1993y

Ushbu jinoyatlarni tahlil qilishimdan maqsad hozirgi kunda sodir etilayotgan jinoyatlar uchrab turibdi, ularning oldini olish hamda ularni sodir etganlik uchun javobgarlikni belgilash muhim hisoblanadi.

E'tiboringizga Oliy Sud Plenumidan ma'lumotlarni keltirishni lozim topdim. Plenumning "Iqtisodiyot sohasidagi jinoiy ishlar bo'yicha sud amaliyotida yuzaga keladigan ayrim masalalar to'g'risida"gi qarorida shunday deyiladi: "Oliy Sud jamiyatida mulk huquqini e'zozlash vaziyati vujudga keltirilishi lozimligini unga nisbatan har qanday tajovuzlarning sodir etilishi muqarrar javobgarlikka va jazoga tortilishi kerakligini ta'kidlaydi."²

Bundan ko'rinib turibdiki, mulk va uni himoya qilish va unga qilingan har qanday g'ayriqonuniy harakat javobgarlikka sazovor bo'ladi va amaldagi qonunlarga muvofiq javobgarlikka tortiladi.

Bitiriv malakaviy ishning tuzlishi. Men tahlil qilayotgan ushbu malakaviy ish «O'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar uchun javobgarlik» deb nomlanadi. Ushbu malakaviy ishim eki bobdan iborat bo'lib, birinchi bob «O'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar tushunchasi va tarkibi» deb nomlanadi. Ushbu bobda jinoyatlarning umumiy holati bayon etilib, ularning har biriga tushuntirishlar hamda ularning sodir etilishi, xavflilik darajasi haqida ma'lumot beriladi, bundan tashqari jinoyatlarning tarkibi haqida so'z yuritiladi.

Ikkinchi bob «Tovlamashilik jinoyatlari» deb nomlanib, ushbu bobda jinoyatlar uchun javobgarlikni belgilash hamda qo'llashni nazarda tutadi.

Malakaviy ishni yozishda Prezident asarlari, Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan qonunlar hamda bir qancha huquqshunos olimlarning asarlaridan foydalandim.

Bitiriv malakaviy ishning ilmiy yangiligi. Hozirgi davrda dunyo bo'yicha jinoyatlarni olib qarasak, ular ichida iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarning oldini olish muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar va boshqa huquqbuzarliklar

mamlakatimizda amalga oshirilayotgan bozor islohotlariga jiddiy xavf tug'diradi, bozor iqtisodiga xos bo'lgan xususiy mulkchilikning, boshqa turdagi mulkiy munosabatlarning shakllanishiga va rivojlanishiga monelik qiladi. Sud amaliyotiga nazar tashlasak, men tahlil qilayotgan o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar, ayniqsa, mansabdor shaxslar tomonidan sodir etilayotganligiga guvoh bo'lamiz.

Shu bilan birga ushbu jinoyatlarni tahlil qilganda tergov va sud organlari faoliyatlarida, soliq organlari faoliyatida qonun me'yorlarini noto'g'ri qo'llash hamda mazmunini noto'g'ri qilish, iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarning ijtimoiy xavfliligiga yetarlicha baho bermaslik hollari mavjud.

Yuqoridagi fikrlarni Respublika Oliy Sudi Plenumida o'z ifodasini topgan. Ana shularga asoslangan holda ushbu jinoyatlarni o'rganib chiqish maqsadida ushbu malakaviy ishni tahlil qildim va unda o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlarning mazmun- mohiyatini jamiyat uchun javobgarligini hamda ushbu jinoyatlar bilan kurashishning asoslarini hamda oldini olish muammolarini sizning e'tiboringizga havola qilmoqchiman.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundan iboratki, unda tariflangan nazariy qoidalar va xulosalar huquqini rivojlantiradi va twldiradi. Bitiriu malakaviy ishta wrganilgan muammolar hozirgi zamon yuridik fanining muhim muammolari doirasiga kiradi, ularning yangicha nazariy talqini wtkazilgan tadqiqotning ilmiy ahamiyatini belgilab beradi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, ishda chiqarilgan nazariy xulosalar va berilgan amaliy tavsiyalardan nazoratning barcha tarmoqlaridagi amaliy faoliyatida hamda huquq sohasidagi oliy wquv yurtlarida va kursini wqitishda foydalanilishi mumkin. Tadqiqotda ifodalangan qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan tavsiyalar davlat organlarining huquq ijodkorligi faoliyatida, shuningdek huquqni qvllash amaliëtida qvllanilishi mumkin.

I BOB. O'ZGALAR MULKINI TALON-TAROJ QILISH BILAN BOG'LIQ BO'LGAN JINOYATLARNING TUSHUNCHASI VA TARKIBI

O'zbekiston Respublikasida turli xil sohalarda o'zgarish bo'lgani kabi mulkchilik sohasida ham yangilanishlar sodir bo'lmoqda. Mulkchilik sohasida ham o'zgarishlar sodir bo'lib, ushbu mulklarning shaklidan qat'iy nazar himoya qilish siyosati ishlab chiqilgan. Mulkchilikni har xil tajovuzlardan himoya qilishning huquqiy bazasi yaratilgan.

O'zbekiston Respublikasining jinoyat qonuni ham fuqarolarning mulkka bo'lgan huquqlarini himoya qiladi va mulkning noqonuniy egallanishining oldini oladi. Jinoyat qonunida mulkchilikka qarshi qaratilgan jinoyatlar turli xil shaklda bo'lib, shulardan biri o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlardir. Jinoyat qonunida ushbu jinoyatlar uchun javobgarlik masalasi belgilangan bo'lib, ushbu jinoyatlarni sodir etish turlari va shakllari haqida so'z yuritiladi. Aldash yoki ishonchni suiste'mol qilish yo'li bilan mulkiy zarar yetkazish, har xil turdagi shartnomalar va majburiyatlardan kelib chiqadigan mulkiy munosabatlarning buzilishini taqozo etadi. Davlat yoki jamoat uyushmalari yoxud ayrim fuqarolar ixtiyoriga kelib tushishi mumkin bo'lgan mulk tajovuz qilish buyumi bo'ladi. Aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan mulkiy zarar yetkazish, birinchidan, ish bo'yicha aybdorga ishonib topshirilgan mulkdan qonunga xilof ravishda foydalanish, masalan, transport vositalarini shaxsiy maqsadlarda foydalanish, shartnoma bo'yicha davlat yoki jamoat uyushmalari yoxud ayrim shaxslarga berilishi lozim bo'lgan mulk yoki mulkiy foydani topshirishdan bo'yin tovlash, masalan: gaz, elektr energiyasidan foydalanish to'lovlaridan bo'yin tovlash, uchinchidan, boshqa shaxslarga davlat yoki jamoat uyushmalari xizmatidan foydalanish huquqini beradigan soxta yoki o'g'irlangan hujjatlarni taqdim etish, to'rtinchidan, topib olingan yoki aybdorga tasodifan kelib qolgan mulkni o'zlashtirishda sodir bo'lishi mumkin. Davlat soliqlarini, komissiyon yig'implarni yoki to'lovlarning boshqa turlarini yoki soliq idoralarining vakillarini ongli ravishda yanglishtirish

yo'li bilan to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlashdek ma'suliyat boshlanadi. Aldash yo'li bilan mulkiy zarar yetkazishda zarar miqdori aniqlanishi lozimdir. Ko'p miqdordagi zarar deganda, eng kam oylik ish haqining o'ttiz baravaridan yuqori tushuniladi.² Bundan tashqari, ziyonning miqdorini aniqlashda mulkning ahamiyati, nodirligi, miqdori, hajmi, og'irligi, shuningdek, uning boshqa sifatlari inobatga olinishi lozim.

Mansabdor shaxsning kreditni o'z vaqtida qaytarishdan qasddan bosh tortishini ham talon-taroj qilish alomatlari bo'lmagan taqdirda, hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish deb, agar bu xil harakatlar jismoniy shaxslar tomonidan sodir etilsa Jinoyat kodeksining 170-moddasi bilan tavsiflanmog'i kerak.

Talon-taroj qilish alomatlari bo'lmay turib noqonuniy pul kreditlar berish ham Jinoyat kodeksining 205-moddasi bilan tavsiflanishi zarur. «Kreditni qaytarishdan qasddan bosh tortish yoki noqonuniy rad qilish uchun jinoiy javobgarlik fuqarolarning huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga yoxud davlat yoki jamoat manfaatlariga ko'p miqdorda zarar yoki jiddiy ziyon yetkazilgan taqdirdagina kelib chiqadi».³

Ko'p miqdordagi zarar deganda, eng kam oylik ish haqining yuz barobaridan uch yuz barobarigacha bo'lgan miqdordagi zarar tushuniladi.

Qonun ushbu jinoyat uchun quyidagi jazo choralarini belgilaydi:

Aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan mulkdorga ancha miqdorda zarar yetkazish, basharti, bu qilmishda talon-taroj qilishning alomatlari bo'lmasa, eng kam oylik ish haqining yigirma besh barobarigacha miqdorda jarima yoki ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

O'sha harakat:

a) takroran yoki xavfli retsidivist tomonidan;

b) moddiy javobgar shaxs tomonidan;

² O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharxlar. T.: "Adolat", 1997

³ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlarining to'plami 1991-1998 y. N.: «Qaraqalpaqstan», 2001.

v) ko'p miqdorda zarar yetkazgan holda sodir etilgan bo'lsa, eng kam oylik ish haqining yigirma besh barobaridan ellik barobarigacha miqdorda jarima yoki ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq bilan jazolanadi.⁴

O'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlarining yana bir turi jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni olish yoki o'tkazishdir. Ushbu jinoyat o'zining xususiyatiga ko'ra, mulkning jinoiy yo'l bilan topilganligini bila turib uni oldindan va'da qilmagan holda olishda yoki o'tkazishda ifodalanadi. Qonunga ko'ra jinoyatning predmeti jinoiy yo'l bilan topilgan mulkdir. Mulk deganda muayyan qiymatga ega va inson ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan narsalar tushuniladi. Jinoyat tarkibi uchun olinadigan yoki o'tkaziladigan mulkning qonunda ijtimoiy xavfli qilmishlar deb nazarda tutilgan harakatlar natijasida qo'lga kiritilganligi zarurdir. Ya'ni talonchilik, bosqinchilik, o'g'rilik natijasida olingan mulkning o'zga shaxs tomonidan olinishi yoki o'tkazilishidir. Jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni bila turib olish aybdorning qaytarib berish yoki qaytarib bermaslik sharti bilan mulkni sotib olish, aldash, almashtirish, qarz, hizmatlar va hokazolar uchun qabul qilishini taqozo etadi. Mulkni jinoiy olishning barcha shakllari o'z mohiyatiga ko'ra bir-biri bilan teng qiymatlidir va ular aybdorni jinoiy javobgarlikka tortish uchun bir xil huquqiy ahamiyatga ega. Jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni o'tkazish uni sotishga yo'naltirilgan faol harakatdan iborat bo'ladi. O'tkazish deganda mulkni boshqalarga qaytarib berish yoki bermaslik sharti bilan boshqa shaxslarga, davlat yoki jamoat birlashmalariga istalgan yo'l bilan topshirish tushuniladi. Jinoyatning tamomlanishi ijtimoiy xavfli oqibatlarning boshlanishi bilan bog'liq emas, shu bois ham bila turib jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni olish yoki o'tkazish jinoyatini rasman formal tarkibli jinoyatlar sirasiga kiradi. Ushbu jinoyat formal tarkibli ekanligi shundaki, uni sodir etish bilan tamomlangan bo'lib oqibat kelib chiqishi lozim bo'lmaydi.

⁴ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. T.: «Adolat», 2001.

Olish aybdorning jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni qabul qilishi bilan, o'tkazish esa mazkur mulkni boshqa shaxslarga topshirilishi bilan ifodalanadi va tamomlangan jinoyat deb topiladi. Jinoyat tarkibiga nisbatan ilgaridan bilish aybdorning oladigan va o'tkazadigan mulki jinoyat sodir etilib topilganligini anglab yetishidir. Agar shaxs oladigan va o'tkazadigan mulkning haqiqiy kelib chiqishini, joyini bilmasa, mazkur jinoyat qonunining 711-moddasidagi javobgarlikni keltirib chiqarmaydi.⁵

Jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni bila turib olish yoki o'tkazish mazkur jinoyatni sodir etishda ishtirokchilik deb topiladi. Bunday hollarda mulkni olish yoki o'tkazish haqidagi va'da jinoyat bo'lganga qadar yoki jinoyat sodir etish vaqtida berilgan bo'lishi kerak. Chunonchi, o'g'riga uning molini olish uchun va'da bergan shaxs talon-taroj qilishga yordam beruvchi sherik deb topiladi, chunki bunday holatlarda mulkni olishga oldindan kelishilgan va mazkur mulkni o'g'rilash harakatlari bilan bog'liqlikda bo'ladi. Bir kishining o'zidan doimiy ravishda mulkni olish mazkur harakatlar tufayli jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni o'tkazishda jinoyatchiga bila turib yordam berganligi sababli talon-taroj qilishda ishtirokchi deb topiladi. Biroq shuni nazarda tutish kerakki, agar mulk har xil kishilardan olinsa yoki noma'lum miqdordagi uyushmay harakat qiluvchilar manfaatlariga o'tkazilsa, bunday qilmishlar ishtirokchilikni vujudga keltirmasligi ham mumkin.

O'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar sirasiga mulkni qo'riqlashga vijdonsiz munosabatda bo'lish ham kiradi. Moddiy boyliklarni qo'riqlashga oid, majburiyatlarni bajarishga oid vijdonsiz munosabatda bo'lish ularning o'g'irlanishi, zaharlanishi yoki yo'q qilinishiga zarur sharoitlar yaratadi, natijada mulkiy ijtimoiy munosabatlar buziladi. Muassasalar, korxonalar, tashkilotlar yoki ayrim fuqarolar o'zlariga tegishli mulkka egalik huquqidan maxrum etiladilar va bunday mulkdan o'z ixtiyorlari bilan foydalana olmaydilar. Mazkur harakatning belgisi mansabdor bo'lmagan shaxsning doimiy qo'riqlashi uchun berilgan yoki unga vaqtincha saqlash uchun

⁵ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. T.: «Adolat», 1997.

topshirilgan moddiy boyliklardir. Ayrim holatlarda mulkni qo'riqlashga jismoniy kamchiliklari, yaxshi eshitmaslik, ko'z ojizligi, yoshi o'tib qolgan shaxslar jalb qilinadi. Agar bunday kishilar mulkni qo'riqlashga jalb qilinganliklarida mulk o'g'irlansa, mazkur kishilarni tekshirmasdan, sog'ligini tekshirmasdan ishga olgan raxbarlar javobgar bo'ladilar. Mulkni qo'riqlashga vijdotsiz munosabatda bo'lish sabablari ehtiyotsizlik shaklida ifodalanadi. Chunonchi, mulkni qo'riqlashga lozim bo'lgan aybdor o'z majburiyatlariga vijdotsiz munosabatda bo'lganligida, mulkni o'g'irlanishini biladi, ziyon topishi, yoki nobud bo'lishi mumkinligini ilgaridan biladi, lekin ongli ravishda o'z majburiyatlarini bajarmaydi yoki to'la bajarmaydi va bunday voqealarni yuz bermasligiga umidvor bo'ladi. Mulkni talon-taroj qiladiganlarga yoki ushbu mulkka ziyon yetkazadigan yoki uni nobud qiladigan shaxslarga qo'riqlovchilarning yordam berish holati zikr etilgan jinoyatlarda ishtirok etish jinoyatini vujudga keltiradi. Mulkni qo'riqlashga vijdotsiz munosabatda bo'lish jinoyati, odatda bunday shaxslarga qorovullar, navbatchilar, vaxtada turayotganlar, avtotransport haydovchilari, cho'ponlar va mulkni saqlash, tashish, kuzatib borish yoki qo'riqlash vazifasi yuklatilgan shaxslar tomonidan sodir etiladi. Bunday majburiyatlar huquqiy mazmunda bo'lishi lozim. Mansabdor shaxslarning o'z majburiyatlariga vijdotsiz munosabatda bo'lganlari tufayli mulkni o'g'irlanishi, zarar yetishi yoki nobud qilishi sodir bo'lganda aybli qilmish qonunning boshqa shakliga qarab belgilanadi.

O'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar sirasiga kiruvchi ijtimoiy xavfli qilmishlar qatoriga mulkni qasddan nobud qilish yoki unga zarar yetkazishda ifodalanadigan qilmish ham hisoblanadi. Bunday xavfli qilmishni jinoyat qonuni belgilangan tartibda javobgarlikni taqozo etadi. Ta'riflanayotgan jinoyat talon-tarojdan farqli o'larok, aybdorning jinoiy boyishi bilan bog'liq bo'lmaydi, uning ijtimoiy xavfliligi kattadir. Mulkni nobud qilish yoki unga zarar yetkazishda mulkiy munosabatlarga ancha ziyon etadi. Buning oqibatida korxonalar, muassasalar, tashkilotlar yoki fuqarolar yirik miqdordagi moddiy boyliklaridan maxrum bo'ladilar, o'zlariga tegishli bo'lgan mulkdan

joyiga qarab ishlatish imkoniyatini yo'qotadilar. Har qanday mulk jinoyatning predmeti bo'lishi mumkin. Talon-tarojdan farqli o'larok jinoyatning predmetiga ko'chmas mulk hisoblangan binolar, inshootlar, doimiy qurilmalar va buyumlar kiradi. Mulkni nobud qilish mulkni bundan keyin o'z joyiga qarab ishlatishni istisno etuvchi to'la yaroqsiz holga keltirishni taqozo etadi. Nobud qilish natijasida narsa batamom yo'q bo'ladi yoki o'z sifatini to'la yo'qotadi. Masalan, narsani yoqib yuborish, yukni dengizga tashlash, idishlardan suyuqliklarni to'kish va hoqazolar. Nobud qilishda moddiy boyliklarni o'z joyiga qarab ishlatishdan farq qilish lozim. Masalan, davlat muassasasi fondidan olingan noqonuniy benzinni ishlatish. Zaruriy belgilarning mavjudligi talon-tarojni vujudga keltirishi mumkin. Bunday hollarni aniqlash lozim bo'ladi. Mulkni nobud qilish yo'li bilan zarar yetkazish deb mulkdan shunday xususiyatlarini yo'qotishga aytiladiki, unda mulk vaqtincha joyiga qarab ishlatishi sifatlaridan holi bo'ladi, lekin moliyaviy va mehnat chiqimlaridan so'ng uning sifati tiklanishi mumkin. Mulkka zarar yetkazish faol qilmishlar natijasida, shuningdek, harakatsizlik oqibatida yetkazilishi mumkin. Nobud qilish yoki zarar yetkazish usullari turlicha: mulkka mexanik, fizik, kimyoviy yoki boshqa turdagi ta'sir ko'rsatish bilan sodir etiladi.⁶

Hozirgi zamonning kompyuter yoki axborotlashtirishning eng yuqori bosqichida ekanligi va bu axborotlashtirish qoidalari qonun himoyasida bo'lishi davr taqozosi hisoblanadi. Respublikamiz Konstitutsiyasi ham axborotlashtirishni qonunan mustahkamlaydi, shuningdek, jinoyat qonuni ham axborotlashtirish qoidalarini har xil tajovuzlardan himoyalaydi, o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar sirasiga kiritadi. Axborotlashtirish qoidalarini buzish jinoyati, ya'ni axborot tarmog'idan ruxsatsiz foydalanish yoki foydalanishga ruxsati bo'lgan xolda tegishli himoya choralarini ko'rmaslik yoki axborotlar tarmog'idan qonunga xilof ravishda axborotlar olish, shuningdek, axborotlashtirish tizimidan foydalanishga ruxsati bo'lgan holda undagi ma'lumotlarni qasddan o'zgartirish, yo'qotish, olib

⁶ Кадыров М. «Уголовное право». Особенная часть. Т.: «Адолат», 1997.

tashlash yoki yo'q qilib yuborish kabi harakatlarda ifodalanadi. Axborotlashtirish qoidalarini buzishning ijtimoiy xavfliligi axborot egasiga yirik miqdorda moddiy zarar yetkazishdan iborat. Bundan tashqari axborotni to'plash, yig'ish, qayta ishlash, uzatish, undan foydalanish, shuningdek, noqonuniy ravishda axborotga ega bo'lishda tartib buziladi. Davlatning hokimiyat va boshqaruv idoralari, shuningdek, yuridik yoki jismoniy shaxs axborot egasi bo'lishlari mumkin. Axborotlashtirish qoidalarini buzish natijasida mulk egasi o'z axborotiga ega bo'lish, undan foydalanish yoki uni tasarruf etish imkoniyatidan maxrum etiladi. Bundan axborotga egalik qilish, undan foydalanish yoki uni tasarruf etish sohasida amal qiladigan ijtimoiy munosabatlar buziladi va qonunga muvofiq javobgarlik vujudga keladi. Davlat idoralari, yuridik va jismoniy shaxslar faoliyatining mahsuli sifatida axborot moddiy yoki aqliy mulk ob'ekti bo'lishi mumkin. Axborot mulk ob'ekti sifatida ayrim hujjat yoki hujjatlar to'plami shaklida bo'ladi, masalan: arxiv, fond, ma'lumotlar bazasi, bilimlar bazasi va boshqalar. Bugungi kunda axborot o'z xususiyatlariga ko'ra iqtisodiyotning asosiy elementlaridan biriga aylanib bormoqda.

1.1. Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar tushunchasi va turlari

Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar uchun javobgarlik Jinoyat kodeksining uchinchi bo‘limida belgilangan bo‘lib, u o‘zgalar mulkini talon-taroj qilish (X bob), o‘zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jinoyatlar (XI bob), iqtisodiyot asoslariga qarshi jinoyatlar (XII bob), xo‘jalik faoliyati sohasidagi jinoyatlar (XIII bob)lardagi 164–192-moddalarni o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 53–55-moddalarida bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etishi, davlat iste’molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqliligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlashi, xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz va davlat himoyasida ekanligi, mulkdor mulkiga o‘z xohishicha egalik qilishi, undan foydalanishi va uni tasarruf etishi, yer, yer osti boyliklari, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylik ekanligi, ulardan oqilona foydalanish zarurligi va ular davlat muhofazasida ekanligi belgilab qo‘yilgan.

Yuqoridagi belgilangan konstitutsiya norma talablarini ustuvorligini ta’minlash maqsadida Jinoyat kodeksining uchinchi bo‘limi shu munosabatlar bilan bog‘liq jinoyat qilmishlar uchun javobgarlikni o‘z ichiga oladi.

1.2. O‘zgalar mulkini talon-taroj qilish

O‘zgalar mulkini talon-taroj qilish jinoyatlariga bosqinchilik (Jinoyat kodeksining 164-moddasi), tovlamachilik (Jinoyat kodeksining 165-moddasi), talonchilik (Jinoyat kodeksining 166-moddasi), o‘zlashtirish yoki rastrata yo‘li bilan talon-taroj qilish (Jinoyat kodeksining 167-moddasi), firibgarlik (Jinoyat kodeksining 168-moddasi), o‘g‘rilik

(Jinoyat kodeksining 169-moddasi) jinoyatlarini o'z ichiga olib, ushbu jinoyatlarning obyekti o'zgalarning mulki va mulkiy huquqlari hisoblanadi. Obyektiv tomondan bu jinoyatlar harakat bilan sodir etiladi. Subyektiv tomondan bu jinoyatlar faqat qasddan sodir etilib, jinoyat subyekti bosqinchilik, tovlamachilik, talonchilik, o'g'rilikning subyekti 14 yosh, o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish, firibgarlikning subyekti 16 yosh hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasiga muvofiq, mamlakatimiz iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Mulk daxlsizdir va u davlat tomonidan muhofaza qilinadi, unga qilingan har qanday tajovuz qonunga xilof, deb hisoblanadi.

Talon-taroj qilish o'zgalar mulkini o'z foydasi, boshqa shaxslar foydasiga qonunga xilof tarzda va bepul o'ziga qaratib olishdir. Talon-taroj qilish tushunchasi bosqinchilik, talonchilik, o'g'rilik, o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish, firibgarlik kabi mulkka qarshi jinoyatlar guruhiga taalluqlidir. Talon-taroj qilishning obyekti o'zgalar mulkidir.

Mulk — mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish bo'yicha mulk egasi va jamiyatning boshqa a'zolari (mulkdor bo'lmaganlar) o'rtasida yuzaga keladigan huquqiy munosabat.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 167-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida mulkning **xususiy** va **ommaviy** shakllari mavjud. Fuqarolar, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlari, kooperativlar, jamoat birlashmalari, ijtimoiy fondlar va boshqa nodavlat shaxslar xususiy mulk huquqining subyektlari hisoblanadilar. Respublika mulki va ma'muriy hududiy tuzilmalar mulki (munitsipal mulk) dan iborat bo'lgan **davlat mulki ommaviy** mulkdir.

Yer, yer osti boyliklari, suv, havo havzasi, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy boyliklar, respublika davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mol-mulki, davlat ahamiyatiga ega bo'lgan

madaniy va tarixiy boyliklar, respublika budgetining mablagʻlari, oltin zaxirasi, davlatning valuta va boshqa fondlari respublika mulkidir, shuningdek, korxonalar va boshqa moddiy boylikka ega boʻlgan komplekslar, oʻquv, ilmiy, ilmiy tadqiqot muassasalari va tashkilotlari, davlatning budget mablagʻlari va boshqa mablagʻlari hisobidan yaratilgan yoki sotib olingan intellektual faoliyat natijalari, boshqa mol-mulklar ham respublika mulki boʻlishi mumkin⁷ (Fuqarolik kodeksining 214-moddasi).

Davlat hokimiyati mahalliy organlarining mol-mulki, mahalliy budget mablagʻlari, munitsipal uy-joy fondlari va kommunal xoʻjalik korxonalari va boshqa mulkiy komplekslar, xalq taʼlimi, madaniyat, sogʻliqni saqlash muassasalari, shuningdek, boshqa mol-mulklar munitsipal mulk hisoblanadi (Fuqarolik kodeksining 215-moddasi).

Moddiy yoki maʼnaviy qimmatga ega boʻlgan ashyolar, yaʼni inson mehnati sarflangan ashyolar talon-tarojning predmeti boʻlishi mumkin.

Talon-tarojning predmeti moddiy dunyo predmeti sifatida muayyan asoslarga, belgilar (vazn, sifat, hajm va h.k.)ga ega boʻlishi kerak. Shu munosabat bilan elektr energiyasidan, gazdan gʻayriqonuniy foydalanish oʻzganing mulkini talon-taroj qilishning predmeti boʻla olmaydi. Biroq, bunday harakatlar boshqa jinoyat tarkibi — aldash yoki ishonchni suiisteʼmol qilish yoʻli bilan mulkiy zarar yetkazish, deb topilishi mumkin (Jinoyat kodeksining 170-moddasi). Shuningdek, intellektual mehnat mahsulini oʻzlashtirib olish (adabiy oʻgʻirlik) talon-tarojning predmeti boʻlmaydi, bunday harakatlar mualliflik yoki ixtirochilik huquqlarini buzish jinoyatining tarkibini vujudga keltiradi (Jinoyat kodeksining 149-moddasi).

⁷ Oʻzbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksiga sharhlar. 1-qism. T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 1998.

Davlat mulkining obyektlari bo'lgan — yer, yer osti boyliklari, o'rmonlar talon-tarojning predmeti bo'lishi mumkin emas. Biroq, yer, yer osti boyliklaridan foydalanish qoidalarini buzilganda, aybdor yer, yer osti boyliklaridan foydalanish shartlarini yoki ularni muhofaza qilish talablarini buzish uchun javobgarlik belgilangan Jinoyat kodeksining 197-moddasiga ko'ra jazolanadi.

Agar o'rmonga shikast yetkazilgan bo'lsa, aybdorning qilmishi — ekinzor, o'rmon yoki boshqa dov-daraxtlarga shikast yetkazganlik, ularni nobud qilganlik uchun javobgarlik belgilangan Jinoyat kodeksining 198-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinadi. Ov qilish, baliq tutish qoidalarini yoki hayvonlarning boshqa turlarini ushlash qoidalarini buzish, noyob hayvonlarni tutish yoxud dori-darmon, oziq-ovqat va manzarali o'simlik turlarini yig'ish yoki tayyorlash to'g'risidagi belgilangan tartib yoki shartlar buzilganda, aybdor shaxsning harakatlari hayvonot yoki o'simlik dunyosidan foydalanish tartibini buzish, deb topiladi Jinoyat kodeksining 202-moddasiga ko'ra javobgarlikni vujudga keltiradi.

Shu obyektlarga tajovuz qilish talon-taroj qilishdan farqlanadi, chunki faqat inson mehnati sarflangan, almashuv qiymatiga, ya'ni moddiy qimmatiga ega bo'lgan mol-mulkkina talon-tarojning predmeti bo'lishi mumkin. Masalan, tayyorlab qo'yilgan yog'ochni o'g'rilash, qo'riqxonada o'stirilgan hayvonlarni talon-taroj qilish, maxsus moslashtirilgan hovuzlarda yetishtirilgan baliqlarni tutish, baliqchilik xo'jaliklari ovlagan baliqlarni egallab olish shular jumlasidandir.

Qimmatbaho metallar yoki toshlarni o'zboshimchalik bilan qazib olish talon-taroj qilish hisoblanmaydi, balki qimmatbaho metallar yoki toshlarni topshirish qoidalarini buzish (Jinoyat kodeksining 185-moddasida) nazarda tutilgan mustaqil jinoyat hisoblanadi. Agar qimmatbaho metallar yoki toshlar ularni qazib oluvchi korxonalarning hududidan topib olingan bo'lsa, bunday harakatlar ham talon-taroj

sifatida kvalifikatsiya qilinishi lozim. Bunday korxonalarning hududi, qazish ishlari olib borilayotgan maydon, tayyorlangan maydonchalar, xandaqlar, ya'ni qimmatbaho metallar yoki toshlarni qazib olish, ular bor joylarda qidiruv ishlarini olib borish uchun tayyorlangan joylar korxonalarning hududi deb qaraladi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 96-moddasiga muvofiq, mulkiy huquqlar belgilangan shaklda va zaruriy rekvizitlarga rasmiylashtirilgan va mulkka bo'lgan huquqni tasdiqlovchi hujjatlar qimmatli qog'ozlar hisoblanadi va ular taqdim etilgan taqdirdagina mazkur huquqlarni amalga oshirish yoki boshqa shaxslarga berish mumkin.

Taqdim qiluvchiga pul beriladigan qimmatli qog'ozlarga talon-tarojning predmeti bo'lishi mumkin. Taqdim qiluvchiga pul berilmaydigan qimmatli qog'ozlar talon-taroj predmeti bo'la olmaydi, chunki ular aybdorga qimmatli qog'ozda mavjud bo'lgan mulkiy huquqni olish imkoniyatini bermaydi. Obligatsiyalar, veksellar, cheklar, depozit va jamg'arma sertifikatlar, bankning taqdim qiluvchiga pul beriladigan jamg'arma daftarchasi, aksiyalar va qonunda qimmatli qog'ozlar, deb belgilangan qog'ozlar qimmatli qog'ozlar hisoblanadi.

Lotereya biletlari, pochta markalari, otkritkalar, konvertlar, yonilg'i-moylash materiallari uchun talonlar, metroda yurish jetonlari ham talon-tarojning predmeti bo'lishi mumkin. Biroq, poyezd, samolyot chiptalari talon-taroj qilish predmeti bo'la olmaydi. Chunki ular o'zicha moddiy boylik hisoblanmaydi, qo'shimcha hujjatlar (masalan, pasport) taqdim etilgandagina moddiy boylikka aylanishi mumkin.

Shunga o'xshash ashyolarni egallab olish, hujjatlar, shtamplar, muhrlar, blanklarni egallash, nobud qilish, ularga shikast yetkazish yoki ularni yashirganlik Jinoyat kodeksining 227-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinadi. Agar shaxs shu hujjatlardan foydalanishga qasd qilgan bo'lsa,

uning qilmishi jinoyatlar jamiga ko'ra aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan mulkiy zarar yetkazishga (Jinoyat kodeksining 170-moddasi) tayyorgarlik ko'rish, deb hisoblanadi.

Tasodifiy ravishda topib olingan mol-mulk (topilma) talon-tarojning predmeti bo'lishi mumkin emas. Fuqarolik kodeksining 192-moddasiga muvofiq, yo'qolgan ashyoni topib olgan shaxs bu haqda uni yo'qotgan yoki egalik huquqiga ega bo'lgan, o'ziga ma'lum shaxslarga darhol xabar berishi hamda topilgan ashyoni shu shaxsga qaytarishi shart.

Agar ashyo bino ichida yoki transportda topilgan bo'lsa, u shu binoning yoki transport vositasining egasiga topshirilishi lozim. Topilma topshirilgan shaxs uni topib olgan shaxsning huquq va majburiyatlarini o'z zimmasiga oladi. Topilgan ashyo qaytarilishini talab qilish huquqiga ega bo'lgan shaxs noma'lum bo'lsa yoki uning manzili ma'lum bo'lmasa, ashyoni topib olgan shaxs topilma to'g'risida militsiyaga, tegishli davlat organlariga yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga ma'lum qilishi shart. Ashyoni topib olgan shaxs uni o'zida saqlab turishga yoki saqlash uchun militsiya yoki tegishli davlat organi yoxud fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga yo ular ko'rsatgan shaxsga topshirishga haqlidir. Xazina ham talon-taroj qilish jinoyatining predmeti bo'lishi mumkin emas.

Xazina — yerga ko'milgan yoki boshqa usullarda yashirilgan pul yoki qimmatbaho narsalar. Ularning egasini aniqlash mavjud bo'lmaydi yoki u qonunga muvofiq ravishda mulkka egalik qilish huquqini yo'qotgan bo'ladi va bu mulk xazina yashirilgan joy (yer maydoni, uy-joy va h.k.) egasining egaligiga o'tadi.

Obyektiv tomondan talon-taroj o'zganing mol-mulkini o'z foydasiga yoki boshqa shaxslar foydasiga g'ayriqonuniy ravishda, bepul tortib olishda ifodalanadi. O'zbekiston Respublikasi qonunlarida talon-taroj qanday usulda sodir etilganiga qarab uning uchun javobgarlik differentsiatsiya qilingan.

Jinoyat kodeksida talon-tarojning quyidagi shakllari nazarda tutilgan:

- Bosqinchilik (Jinoyat kodeksining 164-moddasi).
- Tovlamachilik (Jinoyat kodeksining 165-moddasi).
- Talonchilik (Jinoyat kodeksining 166-moddasi).
- O'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish (Jinoyat kodeksining 167-moddasi).
- Firibgarlik (Jinoyat kodeksining 168-moddasi).
- O'g'rilik (Jinoyat kodeksining 169-moddasi).

Qonunga xiloflik har qanday talon-tarojning zaruriy belgisi hisoblanadi. Qonunga xiloflik deganda, aybdor shaxs tomonidan bunga hech qanday huquqi bo'lmay turib, o'zganing mol-mulkini tortib olish tushuniladi.

Shaxs mol-mulkka egalik huquqiga ega bo'la turib, belgilangan tartibni buzib uni qo'lga kiritgan hollarda, talon-tarojning tarkibi mavjud bo'lmaydi. Uning harakatlari boshqa jinoyat — o'zbo-shimchalik (Jinoyat kodeksining 229-moddasi), deb hisoblanishi mumkin.

Mulk, ashyoning haqini to'lamaslik (tekinga olish) talon-taroj qilingan mol-mulk evaziga muayyan ekvivalent bermasdan o'zganing mol-mulkini tortib olinishini bildiradi. Agar shaxs talon-taroj vaqtida talon-taroj qilingan mol-mulk evaziga uning to'la qiymatini bergan bo'lsa, jinoyat tarkibi mavjud bo'lmaydi. O'zganing mulkini talon-taroj qilishni tamom bo'lgan, deb hisoblash talon-tarojning shakliga bog'liqdir. Biroq, aksariyat hollarda, o'zganing mol-mulki tortib olingan va aybdor shaxsda talon-taroj qilingan mol-mulkni o'z xohishiga ko'ra tasarruf etish (sotish, almashtirish, yashirish va h.k.) uchun real imkoniyat paydo bo'lgan paytdan e'tiboran jinoyat tamom bo'lgan, deb hisoblanadi.

Subyektiv tomondan talon-taroj g'araz maqsadlarda to'g'ri qasd bilan sodir etiladi. **G'araz** — talon-tarojning zaruriy belgisi hisoblanadi. G'araz — o'zi yoki boshqa shaxslar uchun moddiy naf olish.

Jinoyatning subyeksi Jinoyat kodeksining 17-moddasida belgilangan yoshga to'lgan, har qanday aqli raso shaxs hisoblanadi.

1.3.BOSQINCHILIK JINOYATLARI (JINOYAT KOEKSINING 164-MODDASI)

Bosqinchilik o'zganing mol-mulkiga qarshi qaratilgan eng xavfli jinoyatlardan bo'lib, uni sodir etganlik uchun javobgarlik Jinoyat kodeksining 164-moddasida nazarda tutilgan. Bosqinchilikning o'ta ijtimoiy xavfliligi, avvalo, shu bilan bog'liqki, bu jinoyat sodir etilganida jabrlanuvchilarning hayoti yoki sog'lig'iga ham ziyon yetkaziladi yoxud bunday ziyon yetkazilishi uchun real xavf vujudga keladi va o'zganing mol-mulki egallab olinadi.

Bosqinchilikning obyekti o'zganing mol-mulki, fuqarolarning hayoti yoki sog'lig'idir. Obyektiv tomondan bosqinchilik o'zganing mol-mulkini talon-taroj qilish maqsadida shu mulkning egallanishiga qarshilik ko'rsatgan shaxsning hayoti yoki sog'lig'i uchun xavfli bo'lgan jismoniy zo'rlik ishlatish yoxud shunday zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitib hujum qilishda ifodalanadi. Bosqinchilik sodir etishdagi hujum jabrlanuvchiga yoki uning irodasiga zo'rlik ishlatib g'ayriqonuniy ta'sir ko'rsatishda ifodalanadi.

Aksariyat hollarda, bosqinchilik vaqtida shaxsga ochiqdan ochiq hujum qilinadi, ba'zan esa jabrlanuvchiga sezdirmasdan yashirincha (masalan, orqadan o'q uzib, panadan pichoq urib) sodir etilishi ham mumkin.

Bosqinchilikda ishlatiladigan zo'rlik jismoniy yoki ruhiy bo'lishi mumkin. Odatda, bosqinchilikda zo'rlik ishlatish hujum bilan ayni bir vaqtda sodir bo'ladi, ammo bevosita hujumdan keyin kuch ishlatilishi hollari ham uchraydi. Hujumga bir shaxs duchor etilib, mol-mulkni egallashga to'sqinlik qilmoqchi bo'lgan boshqa shaxsga nisbatan zo'rlik ishlatilgan hollar ham uchraydi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1999-yil 30-apreldagi «O'zgalar mulkini o'g'irlik, talonchilik va bosqinchilik yo'li

bilan talon-taroj qilish jinoyat ishlari bo'yicha sud amaliyoti haqida»⁸gi 6-sonli qarorida ta'kidlanganidek, hayot uchun xavfli bo'lgan zo'rlik ishlatish deganda, uning ishlatilishi jabrlanuvchining hayoti uchun aniq bo'lgan xavfni vujudga keltiruvchi holat (masalan, jabrlanuvchini bo'g'ish, boshini suv ostida ushlab turish va hokazo) tushuniladi.

Sog'liq uchun xavfli bo'lgan zo'rlik ishlatish deganda, jabrlanuvchiga sog'lig'ining buzilishiga sabab bo'lgan tan jarohati yetkazish yoki shunday tan jarohatini yetkazish xavfini tug'diruvchi harakatlar (chakkaga, quyosh o'ralmasiga (солнечное сплетение) urish va hokazolar) tushuniladi¹.

Aldash yo'li bilan tanasiga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi, zaharli, uxlatadigan yoki boshqa karaxt qiladigan moddalar jabrlanuvchiga berilganida, qilmish qanday kvalifikatsiya qilinadi, degan savol tug'ilishi tabiiy. Albatta, agar bunday moddalarning berilishi jabrlanuvchining hayoti va sog'lig'iga xavf tug'dirgan bo'lsa, aybdorning harakatlarini Jinoyat kodeksining 164-moddasi bilan kvalifikatsiya qilish zarur.

Bosqinchilik ishlatiladigan zo'rlik jabrlanuvchidan tortib olingan mol-mulkni egallash yoki o'zida saqlab qolish usuli hisoblanadi. Bosqinchilikni kvalifikatsiya qilish uchun aybdor tomonidan zo'rlikning mol-mulk egasi yoki uni qo'riqlayotgan shaxs yoxud mulk tasarrufida bo'lgan shaxs yoxud o'zganing mulkini egallashga to'sqinlik qilgan shaxslarga nisbatan ishlatilganligining ahamiyati yo'q.

O'zganing mol-mulkini egallash yoki saqlab qolish maqsadida zo'rlikning ishlatilishi jinoyatning zaruriy belgisi hisoblanadi. Agar zo'rlik boshqa maqsadda, masalan, sodir etilgan o'g'irlikdan keyin qo'lga tushishdan qutulib qolish maqsadida ishlatilgan bo'lsa, bunday qilmishni bosqinchilik, deb hisoblash mumkin emas, aybdorning harakatlari o'g'rilik va shaxsga yoki boshqaruv tartibiga qarshi jinoyat, deb hisoblanadi.

⁸ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1999-yil 30-apreldagi

Bosqinchilikda ruhiy zo'rlik ishlatish deganda, jabrlanuvchining hayot yoki sog'lig'i uchun xavf tug'diradigan zo'rlikni jinoyat sodir qilinayotgan vaqtning o'zida bevosita va darhol ishlatish bilan qo'rqitish tushunilmog'i lozim.

Bosqinchilik hujumi vaqtdagi tahdid:

1) jismoniy zo'rlik darhol qo'llanilishi mumkinligi xavfini o'z ichiga olgan, ya'ni real bo'lishi;

2) kelgusida emas, aynan hujum paytida mavjud bo'lishi;

3) haqiqatda mavjud bo'lishi kabi belgilarga ega bo'lishi lozim.

Bosqinchilik amalga oshirilayotgan paytdagi qo'rqitish aniq yoki noaniq bo'lishi mumkin. Aniq qo'rqitishga qurol yoki qurol sifatida ishlatiladigan narsalar bilan qo'rqitish, shaxsni o'ldirish yoki uning sog'lig'iga zarar yetkazish niyatini og'zaki aytish, shunday niyati borligini imo-ishoralar bilan ifodalash kiradi. Noaniq xususiyatdagi qo'rqitish niqoblangan shaklda ifodalanadi. Masalan, jabrlanuvchiga ko'rinmaydigan narsalar, muayyan imo-ishoralar (qurolni qo'ldan qo'lga olish) bilan qo'rqitish va h.k. ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Bosqinchilik amalga oshiralayotgan vaqtdagi tahdid real bo'lishi kerak. Qo'rqitish og'zaki, qurolni ko'rsatish, imo-ishora (masalan, «o'ldiraman», «mayib qilaman», «ko'zingni o'yib olaman» deyish, to'pponchani, pichoqni jabrlanuvchiga o'qtalish va h.k.)larda ifodalanishi mumkin.

Faqat sud har bir alohida holda, sodir etilgan jinoyat holatlarini hisobga olgan holda, tahdidning realligi va haqiqatda mavjud bo'lganligiga baho beradi. Bunday hollarda sud jabrlanuvchining real tahdid mavjud bo'lganligi to'g'risidagi subyektiv fikriga emas, balki aniq faktlarga tayanishi kerak. Masalan, jinoyatchi yarim tunda jabrlanuvchining orqasidan kelib: «qimirlama, aks holda, yomon bo'ladi», degan so'zlar bilan orqasiga barmog'ini tiradi. Sudda jabrlanuvchi o'z hayoti xavf ostida qolganligini da'vo qilgan, biroq, sud

bunday holatlarda jabrlanuvchining hayoti yoki sogʻligʻi uchun real xavf boʻlmagan, deb hisoblashni lozim topgan.

Bosqinchilik hayot yoki sogʻliq uchun xavfli boʻlgan zoʻrlik ishlatib yoxud shunday zoʻrlikni ishlatish bilan qoʻrqitib hujum qilingan paytdan eʼtiboran, aybdor oʻzganing mol-mulkini egallangan yoki egallamaganidan qatʼiy nazar, tamom boʻlgan jinoyat deb hisoblanadi.

Bosqinchilik subyektiv tomondan toʻgʻri qasd va gʻarazli maqsadlarda ifodalanadi.

Jinoyatning subyekti – 14 yoshga toʻlgan, aqli raso shaxs.

Jinoyat kodeksining 164-moddasi, 2-qismida jazoni ogʻirlashtiruvchi bir nechta holatlarda sodir etiladigan bosqinchilik uchun javobgarlik belgilangan jumladan:

- a) qurol yoki qurol sifatida foydalanish mumkin boʻlgan boshqa narsalarni ishlatib;
- b) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib;
- d) ancha miqdordagi mulkni talon-taroj qilish bilan bogʻliq holda sodir etilishi.

Bosqinchilik hujumida qurol yoki qurol sifatida ishlatish mumkin boʻlgan boshqa narsalardan foydalanish jinoyatning ijtimoiy xavfliligini oshiradi. Chunki bu jabrlanuvchining qarshiligini sindirish, jinoyat qurbonining aybdorning jinoiy rejasini amalga oshirishiga qarshilik koʻrsatishi imkoniyatidan mahrum qilish; hujum qiluvchiga koʻp kuch sarflamasdan jabrlanuvchining qarshiligini tiyib qoʻyish imkonini beradi. Bunday bosqinchilik hujumi oʻta dagʻallik va behayolik bilan amalga oshiriladi.

Oʻqotar qurollar deganda, xoʻjalik-maishiy maqsadlarda ishlatilmaydigan va faqat jonli nishonni urish yoki sport tadbirlarini oʻtkazish uchun moʻljallangan, snaryadni, oʻqni otishda porox gazlari kuchidan foydalaniladigan barcha turdagi qurollar tushunilishi kerak. Demak, oʻqotar qurolning asosiy belgisi uning oʻq otishi va jonli

nishonga shikast yetkazishi bilan bog'liq, uning nishonga shikast yetkazish yoki sport tadbirlarini o'tkazishga mo'ljallanganligidir.

Badanga shikast yetkazishi va hatto o'limni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan predmetlar, agar ular tayyorlanishida bunday maqsad uchun mo'ljallanmagan bo'lsa, hatto o'q uzishda porox gazi kuchidan foydalanilgan bo'lsa ham, o'qotar quroli, deb hisoblanishi mumkin emas. Bunday narsalar jumlasiga signal, start, qurilish to'pponchalari, raketa va boshqa pirotexnika va yoritish vositalari kiradi. Mazkur narsalar boshqa maqsadlarda, xo'jalik-maishiy yoki ishlab chiqarishda foydalanish uchun mo'ljallangan bo'lsa, bu hol ularni qurollar jumlasiga kiritilishini istisno etadi.

Predmetni o'qotar quroli, deb hisoblanishi uchun uning qanday usulda tayyorlanganligining (zavodda yoki xonaki usulda) ahamiyati yo'q. O'qotar qurollari o'z ahamiyati, xususiyati, tuzilishi, kalibri va boshqa xususiyatlariga ko'ra xilma-xildir. O'qotar qurollar jumlasiga: miltiq, kichik kalibrli miltiq, avtomatlar, to'pponchalar, ov miltig'i, shu jumladan, qirqma miltiq kabilar kiradi.

Jabrlanuvchining bevosita badaniga tegishi natijasida jonli nishonni jarohatlash uchun maxsus mo'ljallangan buyumlar sovuq qurol, deb hisoblanmog'i lozim. Buyumni sovuq qurol deb topishning asosiy mezonini uning jonli nishonni jarohatlash uchun mo'ljallanganligidir.

Qator hollarda, mazkur buyumlardan faqat jangovar qurol, xanjar, miltiq nayzalari, qilichlar, shamshirlar, cho'qmorlar, gurzilar va h.k. sifatida foydalaniladi. Mazkur buyumlar o'z tabiatiga ko'ra, faqat fuqarolarning hayoti yoki sog'lig'iga zarar yetkazish uchun mo'ljallangan bo'ladi.

O'tmishda zarba urishning usuli va xususiyatiga qarab sovuq qurollarning har xil turlari yasalgan va ular muayyan shaklga ega bo'lgan. Ularning tig'li va urib parchalovchi turlari mavjud.

Qurol sifatida foydalanish mumkin bo'lgan boshqa narsalardan, ishlatilganda jabrlanuvchining hayoti yoki sog'lig'iga obyektiv zarar yetkazishi mumkin bo'lgan har qanday ashyolardan qurol sifatida foydalanish mumkin. Bularga: bolta, buragich, zanjir, nishtar, katta tosh, pichoq, bolg'a, belkurak, armatura bo'lagi, so'yil kabilar kiradi. Qurol sifatida foydalanish mumkin bo'lgan narsalarning oldindan tayyorlab qo'yilganligi yoki jinoyat sodir etilgan joydan olinganligining qilmishini bosqinchilik, deb kvalifikatsiya qilish uchun ahamiyati yo'q.

Bosqinchilikda qurol yoki qurol sifatida foydalanish mumkin bo'lgan boshqa buyumlarni ishlatish deganda, amalda ulardan belgilangan maqsadda foydalanilishi tushunilmog'i lozim. Bosqinchilikni sodir etishda ishlatishga yaroqsiz qurol yoki qurolga o'xshatib yasalgan buyumlarning qo'llanilganligi bosqinchilikni og'irlashtiruvchi holat hisoblanmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi yuqorida qayd etilgan qarorida: «Bila turib yaroqsiz quroldan yoki yolg'ondakam quroldan (masalan, to'pponcha yoki start to'pponchasi maketlaridan) badanga shikast yetkazishni niyat qilmagan holda foydalanilganda, hayot va sog'liq uchun xavfli bo'lmaganda qurolli bosqinchilik sifatida baholash mumkin emas»¹, deyiladi. Bunday harakatlar Jinoyat kodeksining 164-moddasi, 1-qismi bo'yicha oddiy bosqinchilik sifatida kvalifikatsiya qilinishi lozim. Chunki bunday bosqinchilikni qurolli, deb hisoblash mumkin emas. Biroq, agar qurolga o'xshatib yasalgan narsalardan qurol sifatida foydalanilgan va ular bilan jabrlanuvchining hayoti yoki sog'lig'iga xavfli ziyon yetkazilgan bo'lsa, aybdorning harakatlarini qurol sifatida ishlatish mumkin bo'lgan boshqa buyumlardan foydalanib, jinoyat sodir etish, deb hisoblash mumkin.

Gazli qurollar masalasini qanday hal etish muammosi ham qiziqarlidir. Gaz to'pponchalari, gaz ballonchalari, ko'zdan yosh oqizuvchi, bezovta qiluvchi yoki zaharli moddalar to'ldirilgan

purkagich va boshqa har qanday qurilmalar gazli qurollar turkumiga kiritilishi lozim.

Fikrimizcha, shaxs bosqinchilikni sodir etishda hayot yoki sogʻliq uchun xavfli boʻlgan modda toʻldirilgan gazli qurolni ishlatib, aybdorning qilmishi qurolli bosqinchilik, deb hisoblanishi kerak. Agar gazli quroldagi modda shaxsning hayoti yoki sogʻligʻi uchun xavfli boʻlmasa, uning ishlatilishi aybdorning harakatlarini qurolli bosqinchilik deb kvalifikatsiya qilish uchun asos boʻlmaydi.

Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1996-yil 27-fevraldagi «Qonunga xilof ravishda qurolga egalik qilish toʻgʻrisidagi ishlar boʻyicha sud amaliyoti haqida»gi 3-qaroriga muvofiq, «Pnevmatik miltiq, signal, start, gaz pistoletlari yoki gaz ballonlari, raketnitsalar va boshqa imitatsiya-pirotexnik va yoritgich vositalari qurol jumlasiga kirmaydi»²⁹.

Qurolli bosqinchilik hujumi sodir etilganida harakatlar jinoyatlar jami, yaʼni bosqinchilik va qurol, oʻq-dorilar, portlovchi moddalar yoki portlatish qurilmalariga qonunga xilof ravishda egalik qilish (Jinoyat kodeksining 248-moddasi) bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim. Bosqinchilik hujumida qurol sifatida portlovchi, zaharli moddalar va h.k.lar ishlatilgan taqdirda, aybdorning qilmishlari jinoyatlar jami boʻyicha kvalifikatsiya qilinadi.

Bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib sodir etilgan bosqinchilik. Bosqinchilikni yuqoridagi belgilariga koʻra kvalifikatsiya qilish uchun, bosqinchilik hujumida bu haqida oldindan kelishib olgan ikki yoki undan ortiq shaxslar ishtirok etgan boʻlishlari lozim. Aybdor shaxslar bosqinchilikni sodir etishda qanday zoʻrlik ishlatish haqida aniq kelishib olmagan boʻlishlari ham mumkin.

Oldindan til biriktirgan shaxslar guruhi tarkibiga bosqinchilikni sodir etishga maslahatlari, yoʻl-yoʻriqlari, jinoyatni sodir etish qurollari va

⁹ Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1996-yil 27-fevraldagi

vositalarini berib turish bilan ko'maklashgan shaxslar emas, balki hujumda bevosita ishtirok etgan bajaruvchilargina kiradilar. Bunday shaxslar Jinoyat kodeksining 28-moddasiga ko'ra, bosqinchilikning ishtirokchilari, deb hisoblanishi mumkin. Bosqinchilikni bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib sodir etilgan, deb kvalifikatsiya qilish uchun har bir ishtirokchining 14 yoshga to'lganligi va aqli rasoligini aniqlash lozim.

Agar bir guruh shaxslar o'g'rilik yoki talonchilik sodir etish haqida kelishib olgan bo'lsalar va shu jinoyatlarni sodir etish jarayonida ishtirokchilardan biri boshqa jinoyatchilar bilan kelishib olmasdan mol-mulkni egallash maqsadida jabrlanuvchilarga nisbatan hayot yoki sog'liq uchun xavfli bo'lgan zo'rlikni ishlatsa, qilmish bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib sodir etilgan bosqinchilik sifatida kvalifikatsiya qilinishi mumkin emas. Hayot yoki sog'liq uchun xavfli bo'lgan zo'rlikni ishlatgan shaxs bosqinchilik uchun javobgar bo'ladi, jinoyatning qolgan ishtirokchilari esa o'g'rilik yoki talonchilik uchun javobgar bo'ladilar.

Bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib sodir etilgan bosqinchilik qatnashchisining harakatlari jinoyatning qolgan ishtirokchilari qonunda nazarda tutilgan asoslarga ko'ra jinoiy javobgarlikka (vafot etishi va h.k. munosabati bilan) tortilma-ganliklaridan qat'iy nazar, guruh bo'lib sodir etilgan jinoyat, deb kvalifikatsiya qilinishi kerak. Talon-taroj qilingan mol-mulkning miqdori eng kam oylik ish haqining o'ttiz baravaridan yuz baravarigacha bo'lsa, ancha miqdorda sodir etilgan bosqinchilik deb hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat tomonidan qat'iy narx belgilash imkoniyati yo'qligi sababli talon-taroj qilingan narsalarning qiymatini aniqlashda muayyan qiyinchiliklar yuzaga keladi. Shuni nazarda tutish kerakki, o'zganing talon-taroj qilingan mol-mulkining qiymati shu

qilmish sodir etilgan paytda mazkur mintaqadagi o'rtacha bozor narxlari bo'yicha belgilanishi lozim. Talon-taroj qilingan narsalarning qiymatini belgilashda ularning holatini, ishlab chiqarilgan vaqtini, eskirganligini, tovar ko'rinishini, shu narsalardan foydalanish imkoniyatlari darajasi va h.k.larni e'tiborga olish to'g'ri va zarurdir. Ya'ni tovarshunoslik ekspertizasini tayinlash va vakolatli ekspertlar xulosasi asosida talon-taroj qilingan mol-mulkning qiymati masalasini hal etish zarur. Jinoyat kodeksining 164-moddasi, 3-qismida:

- a) takroran, xavfli retsidivist yoki ilgari Jinoyat kodeksining 242-moddasida nazarda tutilgan jinoyatni sodir etgan shaxs tomonidan;
- b) ko'p miqdorda;
- d) uy-joyga, omborxona yoki boshqa binolarga g'ayriqonuniy ravishda kirgan holda;
- e) badanga og'ir shikast yetkazgan holda sodir etilgan bosqinchilik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Takroran bosqinchilik sodir etish deganda, shaxsning ikki yoki undan ko'p marta bosqinchilikni sodir etganligi, ammo ularning birortasi uchun ham sudlanmaganligi tushuniladi. Birinchi bosqinchilik hujumi tamom bo'lgan yoxud jinoyatga tayyorgarlik ko'rish yoki suiqasd qilish bosqichida to'xtatilgan yoki ishtirokchilikda sodir etilgan bo'lsa, bosqinchilik takroran sodir etilgan, deb hisoblanadi.

Agar ilgari sodir etilgan bosqinchilik uchun shaxs qonunda belgilangan tartibda jinoiy javobgarlik yoki jazodan ozod qilingan bo'lsa, bosqinchilik takroran sodir etilgan deb hisoblanmaydi. Agar yangi bosqinchilik sodir etilgan paytgacha aybdordan sudlanganligi qonunda belgilangan tartibda olib tashlangan yoki bekor bo'lgan aybdor shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish muddati o'tgan yoki ilgari sodir etilgan bosqinchilik uchun javobgarlik amnistiya akti yoki avf etish asosida olib tashlangan bo'lsa, takroriylik bo'lmaydi.

Agar bosqinchilikni sodir etgan shaxs ilgari bosqinchilik sodir etganligi uchun sudlangan bo'lsa, qilmish xavfli retsidivist tomonidan sodir etilgan, deb hisoblanadi. Bosqinchilik hujumini sodir etgan shaxs ilgari Jinoyat kodeksining 242-moddasi (jinoiy uyushma tashkil etish)da javobgarlik nazarda tutilgan jinoyatni sodir etgan bo'lsa, uning qilmishi Jinoyat kodeksining 164-moddasi, 3-qismi, «a» bandi bilan kvalifikatsiya qilinishi kerak.

Talon-taroj qilingan mol-mulk miqdori eng kam oylik ish haqining yuz barobaridan uch yuz barobarigacha bo'lsa, ko'p miqdorda bosqinchilik sodir etilgan, deb hisoblanadi.

«Uy-joy deganda, kishilarning doimiy yoki vaqtinchalik turishiga mo'ljallangan (shaxsiy uy, xonadon, mehmonxonadagi, sanatoriydagi xona, dala hovli, bog' hovli va boshqalar) bino, shuningdek, uning tarkibiga kiruvchi dam olish, mulkni saqlash uchun yoxud insonning boshqa ehtiyojlarini qondirish uchun (balkonlar, oynaband ayvonlar, omborlar va boshqalar) tushuniladi»¹.

Odamlarning doimiy yoki vaqtincha yashashi uchun mo'ljallanmagan va moslashtirilmagan binolar (masalan, uy-joy imoratlaridan alohida turgan yerto'lalar, omborlar, garajlar va boshqa xo'jalik binolari)ning uy-joy, deb hisoblanishi mumkin emas.

Poyezd transport vositasi bo'lsa ham, poyezd kupesi vaqtinchalik uy-joy, deb hisoblanishi mumkin. Chunki u odamlarning vaqtincha yashashi uchun mo'ljallangan. Palatkalar, vagonchalar, kema kayutalarini ham vaqtinchalik uy-joy, deb hisoblash zarur. Shuningdek, turar-joy binosiga bevosita tutash qurilgan, u bilan yaxlit birlikni tashkil etuvchi balkonlar va peshayvonlar, chordoqlar, yerto'lalar ham «uy-joy», deb tushuniladi.

Ko'p qavatli uylarning yerto'lalari, chordoqlari, transport vositalari uy-joy hisoblanmaydi. Kasalxonalar, dam olish uylari va sanatoriylarning palatalari odamlarning davolanishi yoki dam olishi

davrida ularning vaqtincha yashashi uchun mo'ljallangan. Shu bois bular «uy-joy» tushunchasi doirasiga kiritilishi kerak.

Omborxona deganda, tovar-moddiy boyliklarni talon-taroj qilinishi, buzilishi yoki yo'q qilinishidan, tabiat hodisalari va boshqa shu kabilardan ehtiyot qilib doimiy yoki vaqtincha saqlash uchun maxsus jihozlangan, moslashtirilgan yoki mo'ljallangan alohida qurilma yoki joy (masalan, seyflar, temir shkaflar, konteynerlar, avtorefrijeratorlar, sovitkichlar, qo'riqlanadigan platformalar, molxonalar, atrofi o'ralgan don omborlari, avtofurgonlarning usti yopiq kuzovlari va boshqa shu kabi)lar tushuniladi.

Bino deganda, odamlarni joylashtirish yoki moddiy boyliklarni qo'yish uchun mo'ljallangan imorat, inshoot tushuniladi. U doimiy, vaqtinchalik, ko'chmas va ko'chma bo'lishi mumkin. Tovar-moddiy boyliklarni saqlash uchun qurilgan har qanday inshoot yoki bunday maqsadlar uchun mo'ljallanmagan, ammo zarurat tufayli, tovar-moddiy boyliklar saqlanadigan inshootlar (omborlar, do'konlar, sexlar, do'konchalar va h.k.lar)ga aylantirilgan «binolar» shular jumlasiga kiradi.

Kirish uy-joy, omborxona yoki boshqa binoga yashirin yoki oshkora bostirib kirish, mol-mulkni talon-taroj qilish niyatida g'ayriqonuniy binoning ichida paydo bo'lishdir. Bunday kirish to'siqlarni yoki odamlar qarshiligini yengib o'tib yoki bularsiz ham sodir etilishi mumkin. Tegishli uy-joy, omborxona yoki boshqa binoga kirmasdan, moslamalar (ilmoqlar, magnitlar, shlanglar) yordamida o'zganing mol-mulkini talon-taroj qilish, uy-joyga, omborxonaga kirib talon-taroj sodir etish, deb kvalifikatsiya qilinishi mumkin emas.

Binoga kirib olish — ishlab chiqarish, xizmat, savdo, omborxonalariga yoki boshqa binoga shaxsning qonunga xilof ravishda, bunga huquqi bo'lmagan holda, u yerda qonuniy asosda ishlayotgan yoki turgan shaxslarning (xodimlar, sotuvchilar, qorovul va h.k.ning)

ijozatisiz yoki xohishsiz yoxud soxta hujjatlardan foydalanish yo‘li bilan g‘ayriqonuniy ravishda bostirib kirishi yoki kirib olishi hisoblanadi. Uy-joy, omborxona yoki boshqa binoga kirib olish usullari turlicha bo‘lib, qanday usuldan foydalanib kirilganligi (masalan, aybdorning eshik, derazalarni buzishi, devor, shiftdan tuynuklar ochish, yasama kalitlardan foydalanish yo‘li bilan binoga kirib olishi) bosqinchilikning kvalifikatsiyasiga ta’sir ko‘rsatmaydi.

Aybdorning qilmishini Jinoyat kodeksining 164-moddasi, 3-qismi, «v» bandi bilan kvalifikatsiya qilish uchun uning binoga kirib olganligining o‘zi yetarli bo‘lmay, balki o‘zganing mol-mulkini talon-taroj qilishga qasd qilgan yoki qilmaganini ham aniqlash zarur. Bunda qasd binoga kirib olgunga qadar yuzaga kelgan bo‘lishi kerak. Aybdor talon-taroj sodir etish niyatisiz uy-joyga, omborxonaga yoki boshqa binoga kirgan va moddiy boyliklarni ko‘rganidan so‘ng hayot yoki sog‘liq uchun xavfli zo‘rlilik ishlatsa, bunday harakatlarda kirib olish belgilari mavjud bo‘lmaydi va qilmishni Jinoyat kodeksining 164-modda 3-qismi, «v» bandi bilan kvalifikatsiya qilish mumkin emas, aybdorning qilmishida boshqa og‘irlashtiruvchi holatlar bo‘lmasa, u Jinoyat kodeksining 164-moddasi, 1-qismi bo‘yicha javobgar bo‘ladi.

Binoga kirib olishda uy-joy, omborxona yoki boshqa binoga kirish huquqiga ega bo‘lgan yoki shu obyektlarni qo‘riqlovchi, ammo kirib olish paytida kirish huquqiga ega bo‘lmagan shaxslar ishtirok etgan bo‘lsa, bu ham kirib olish, deb hisoblanadi.

Bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib, uy-joy, omborxona yoki boshqa binoga kirib bosqinchilik sodir etilganida aybdor shaxslarning qilmishlarini Jinoyat kodeksining 164-moddasi, 2-qismi, «b» bandi bilan emas, shu moddaning 3-qismi, «v» bandi bilan kvalifikatsiya qilish kerak. Chunki Jinoyat kodeksining 33-moddasi, 2-qismida «Agar shaxs sodir etgan qilmishda ushbu kodeks «Maxsus»

qismi ayni bir moddasining turli qismlarida nazarda tutilgan jinoyatlarning alomatlari mavjud bo'lsa, u moddaning og'irroq jazo belgilangan qismi bo'yicha javobgarlikka tortiladi», deyilgan.

Jinoyat kodeksining 164-moddasi, 4-qismida:

a) juda ko'p miqdorda;

b) o'ta xavfli retsidivist tomonidan;

d) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan bosqinchilik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Agar talon-taroj qilingan mol-mulk miqdori eng kam oylik ish haqining uch yuz baravaridan ortiq bo'lsa, juda ko'p miqdorda sodir etilgan, deb hisoblanadi. Qolgan ikkita og'irlashtiruvchi holatni yuqorida ko'rib chiqqanligimiz bois ularga to'xtalishni lozim, deb topmadik.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1998-yil 17-apreldagi «Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyotida yuzaga kelgan ayrim masalalar haqida»¹⁰gi 11-qarorining 5-bandiga muvofiq, o'zganing mulkini talon-taroj qilishdan iborat bo'lgan aybdorning harakatlariga huquqiy baho berishda uning sodir etilish usulidan (o'g'rilik, talonchilik, tovlamachilik va hokazo) qat'iy nazar, jinoyat Jinoyat kodeksining tegishli moddasi og'irroq jazoni ko'zda tutuvchi qismi bilan kvalifikatsiya qilinishi va ushbu moddaning boshqa qismlari bilan qo'shimcha kvalifikatsiya qilinishi talab etilmasligi sudlarga tushuntirilsin. Masalan, jinoyat juda ko'p miqdorda talon-taroj qilish belgisi bo'yicha Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 4-qismi bilan kvalifikatsiya qilinganda Jinoyat kodeksining ushbu moddasi, 1, 2 va 3-qismlari bilan qo'shimcha kvalifikatsiya qilish talab qilinmaydi.

Davomli talon-taroj sodir etilgan hollarda aybdorning harakatlari talon-taroj qilingan umumiy summani hisobga olgan holda

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1998-yil 17-apreldagi

kvalifikatsiya qilinishi lozim. Agar shaxsning harakatlari davomli jinoyat xususiyatiga ega bo'lmagan bir necha mustaqil epizodlardan, misol uchun, o'g'rilik, talonchilik, firibgarlik va boshqalardan iborat bo'lsa, bu harakatlar talon-taroj qilingan umumiy summadan kelib chiqqan holda kvalifikatsiya qilinishi mumkin emas. Bunday hollarda jinoyat o'zganing mulkini talon-taroj qilganlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi Jinoyat kodeksining «Maxsus» qismi moddasi dispozitsiyaga muvofiq, jumladan takroriylik belgisi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim.

II.BOB. TOVLAMACHILIK JIHOYATLARI (JINOYAT KODEKSINIG 165-MODDASI)

2.1.Mol-mulkka bo'lgan huquqlari

Tovlamachilikning obyekti o'zgalarning mol-mulki, mol-mulkka bo'lgan huquqi, jabrlanuvchi shaxslarning sog'lig'i, sha'ni va qadr-qimmatidir. Mol-mulk, mol-mulkka bo'lgan huquq, mulkiy yo'sindagi harakatlar (muayyan ishni bajarilishini xizmat ko'rsatishni va h.k.) tovlamachilik jinoyatining predmeti bo'lishi mumkin.

Mol-mulkka bo'lgan huquq — shaxsning o'ziga tegishli mol-mulkka egalik qilish, undan o'z xohishiga ko'ra hamda o'z manfaatlarini ko'zlab foydalanishi va tasarruf etishi, shuningdek o'zining mulkiy huquqi kim tomonidan buzilishidan qat'iy nazar, uning mulkiy huquqlari buzilishining bartaraf etilishini talab qilish huquqi.

Aybdor tovlamachilikni sodir etayotib mulkka bo'lgan huquqni talab qilmay, o'zganing mol-mulkidan foydalanish yoki uni tasarruf etish huquqini talab qilishi ham mumkin. Tovlamachilikning predmeti faqat o'zganing mol-mulki yoki unga bo'lgan huquqi bo'lishi mumkin.

Jabrlanuvchi yoki uning yaqin kishilariga zo'rlik ishlatib, uning mulkiga shikast yetkazish yoki uni nobud qilish yoxud jabrlanuvchi sir saqlanishini xohlagan ma'lumotlarni oshkor qilish bilan qo'rqitib yoxud jabrlanuvchining manfaatlariga xavf soladigan vaziyatni vujudga keltirish yo'li bilan shaxs jabrlanuvchini unda turgan (masalan, qarzga, kreditga olgan, vaqtincha saqlanib turgan va h.k.) o'zining mol-mulkini berishga majbur etganida u o'zganing mulkini tovlamachilik yo'li bilan talon-taroj qilganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Bunday qilmish, qonunda nazarda tutilgan alomatlar mavjud bo'lsa, o'zboshimchalik, deb hisoblanadi.

Mulkiy yo'sindagi harakatlar deganda, haqi to'lanishi lozim bo'lgan har qanday ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish (imoratlar qurish,

ularni ta'mirlash, avtomobillarni ta'mirlash, tovar-moddiy boyliklarni tashib berish va h.k.) tushuniladi.

Obyektiv tomondan tovlamachilik o'zgan mulkni yoki mulkiy huquqni topshirishni, mulkiy manfaatlar berishni yoxud mulkiy yo'sindagi harakatlar sodir etishni talab qilishdan iborat.

Quyidagilar:

1) jabrlanuvchi yoki uning yaqin kishilariga zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish;

2) mulkka shikast yetkazish yoki uni nobud qilish bilan qo'rqitish;

3) (jabrlanuvchi yoki uning yaqinlari uchun) sir saqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni oshkor qilish bilan qo'rqitish;

4) jabrlanuvchini o'z mulki yoki mulkka bo'lgan huquqini berishga majbur qiladigan sharoitga solib qo'yish tovlamachilikni sodir etish hisoblanadi.

Tovlamachining talablari og'zaki, telefon, faks, xat orqali va boshqa usullarda amalga oshirilishi mumkin. Talab deganda, tovlamachining jabrlanuvchidan mol-mulk yoki mol-mulkdan o'z mulkiday foydalanish huquqini beruvchi hujjatlarni taqdim etilishini talab qilishi tushuniladi. Mol-mulkni talab qilish, albatta, tovlamachilarning talabini rad etganlik uchun o'ch olish maqsadida qo'rqitish bilan birga sodir qilingan bo'lishi kerak

Talablar pul olish, yerdan, do'kondan, avtomobildan foydalanish huquqini qo'lga kiritish, tovlamachini sherik sifatida muntazam dividendlar va boshqa mulkiy manfaatlar olishi uchun kooperativ, korxona a'ziligiga kiritib qo'yish ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Mulkiy manfaatlar berishni talab qilish deganda, jabrlanuvchining o'z xizmat vakolatlariga ko'ra u yoki bu shaxsga uning muhtojligiga qarab yoxud belgilangan qoidalar yoki normativ hujjatlarga binoan berish huquqiga ega bo'lgan manfaatlari tushuniladi. Jumladan, tovar-

moddiy boyliklarni navbatsiz ajratish, qo'shimcha to'lovlarsiz tovar olish, o'z korxonasidagi bo'sh lavozimlarga tayinlash tushunilishi kerak.

Tovlamachining talabi, albatta, jabrlanuvchining mulkiga zarar yetkazish yoki uning yaqin kishilariga zo'rlik ishlatish yoxud ular uchun sir saqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni oshkor qilish tarzidagi qo'rqitish bilan birgalikda sodir qilinishi lozim. Qo'rqitish bilan amalga oshirilmagan talablar jinoyatning tovlamachilik tarkibini vujudga keltirmaydi.

Sud-tergov amaliyotida ko'pincha tovlamachilikni bosqinchilik va talonchilikdan farqlashda qiyinchiliklarga duch kelinadi. Bunday qiyinchilik paydo bo'lganida bosqinchilik va talonchilikda kuch ishlatish bilan qo'rqitish o'zgalar mulkini egallash yoki o'zgalar mulki tortib olingach, uni qo'ldan chiqarmaslik vositasi bo'lib xizmat qilishini, tovlamachilikda esa qo'rqitish jabrlanuvchining irodasini bo'ysundirish va jabrlanuvchini tovlamachining xohishini bajarishga majbur qilish vositasi ekanligini nazarda tutish lozim.

Shuningdek, bosqinchilik va talonchilikda o'zganing mulkini egallash qo'rqitish bilan bir vaqtda sodir bo'ladi, tovlamachilikda agar jabrlanuvchi mulkni o'z ixtiyori bilan bermasa, bunday qo'rqitishning keyinchalik bajarilishi ko'zda tutiladi. Sodir etilayotgan qo'rqitish jabrlanuvchiga ta'sir qilmagani sababli tovlamachi shu zahoti o'zganing mulkini egallagan bo'lsa, uning harakatlari jinoyatlar jami: o'zganing mulkini tovlamachilik yo'li bilan va qo'rqitish usuliga ko'ra, bosqinchilik yoki talonchilik yo'li bilan talon-taroj qilish, deb kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Tovlamachilikni sodir etishda zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish deganda, urish, zarba berish, badanga yengil, o'rtacha og'ir va og'ir shikast yetkazish tahdidi bilan qo'rqitish agar aybdorning talabi bajarilmasa, shunday zo'rlik ishlatish xavfi mavjud bo'lishi tushunilishi, kerak. Jinoyat kodeksining 165-moddasi dispozitsiyasida ularning

hammasi ko'rsatilgan va bunday qilmish sodir etilganida shaxsga qarshi jinoyatlar bo'yicha qo'shimcha kvalifikatsiya talab qilinmaydi.

Tovlamachilikdagi qo'rqitishga quyidagi: *birinchidan*, o'zida jabrlanuvchi yoki uning yaqin kishilariga nisbatan zo'rlik ishlatish, mulkka zarar yetkazish yoki uni nobud qilish yoxud ular uchun sir saqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni oshkor qilish niyati bildirilgan bo'lishi; *ikkinchidan*, tahdid real, ya'ni agar jabrlanuvchi, tovlamachining talablarini bajarmasa, tahdid amalga oshirilishi mumkinligidan xavotir bo'lishi kerakligi kabi alomatlarga ega bo'lishi lozim. Jabrlanuvchi tomonidan qo'rqitishning xususiyati va jadalligi qanday qabul qilinganligi jinoyatning kvalifikatsiyasiga ta'sir ko'rsatmasligi lozim.

Jadalligi bir xil bo'lgan tahdid, jabrlanuvchilarning ruhiy holati, tarbiyasi, fe'l-atvori, jismoniy xususiyatlaridagi farqlar tufayli, ular tomonidan turlicha qabul qilinadi. Jabrlanuvchi qanday qabul qilganligidan qat'iy nazar, tahdidning kuchi oshmaydi va kamaymaydi, uning o'zi qanday bo'lsa, shundayligicha qolaveradi. Agar aybdorning aytganlari obyektiv tomondan tahdidni o'z ichiga olmagan bo'lsa, qilmish tovlamachilik, deb hisoblanshi mumkin emas.

Tovlamachilikni sodir etishda o'ldirish bilan qo'rqitishni ham Jinoyat kodeksining 165-moddasi o'z ichiga oladi. Qilmishini tovlamachilik, deb kvalifikatsiya qilishda tahdidning kimga — bevosita mulk egasiga yoki jabrlanuvchiga yaqin kishilarga qaratilganligining ahamiyati yo'q.

Mulkka shikast yetkazish deganda, mulkka zarar yetkazilishi tufayli, ashyoning o'z sifatini shunchalik yo'qotishi, ya'ni undan o'z vazifasiga ko'ra foydalanish uchun vaqtincha yoki qisman yaroqsiz bo'lib qolishi va uni tiklashga muayyan mehnat yoki mablag' sarflanganidan keyin avvalgi qimmatiga ega bo'lishi tushuniladi.

Mulkni nobud qilish deganda, mulkning qayta tiklab bo'lmaydigan va undan vazifasiga ko'ra foydalanib bo'lmaydigan holatga keltirilganligi tushuniladi. Shaxs uchun sir saqlanishi lozim bo'lgan (shaxs sir saqlanishini xohlayotgan) ma'lumotlar deganda, o'zining shaxsiy hayoti, ish faoliyati, yaqin kishilari, qarindosh-urug'lari haqidagi va shu kabi har qanday axborotlar tushunilishi kerak. Shaxsning ma'lumotlarni sir saqlashni xohlagan yoki xohlamaganligi har bir alohida holda sud tomonidan aniqlanadi.

Odatda, sud bunday shantaj jabrlanuvchining irodasiga ta'sir qilgan yoki qilmaganligiga qarab, jabrlanuvchining ma'lumotlarini sir saqlanishini xohlagan yoki xohlamaganligini aniqlaydi. Agar jabrlanuvchi ma'lumotlar oshkor qilinishidan qo'rqib tovlamachining talablarini bajargan bo'lsa, demak jabrlanuvchi ushbu ma'lumotlarning sir saqlanishini xohlagan bo'ladi. Ma'lumotlarni oshkor qilish deganda, jabrlanuvchining fikricha, oshkor qilinishi noma'qul bo'lgan (masalan, farzandlikka olish, kasallik, sudlanganlik to'g'risidagi va h.k.) axborotlarni boshqa shaxslarga ma'lum qilish tushuniladi.

Aybdor shaxs ma'lumotlarni og'zaki, xat, telefon, faks orqali va boshqa tarzda oshkor qilishi mumkin. Ma'lumotlarni oshkor qilish usuli tovlamachilikning kvalifikatsiyasiga ta'sir qilmaydi.

Jabrlanuvchini o'z mulki yoki mulkka bo'lgan huquqini berishga majbur qiladigan sharoitga solib qo'yish deganda aybdorning jabrlanuvchini noilojlik tufayli, o'z xohishiga qarshi tovlamachining talablarini bajarish (masalan, elektr energiyasini uzib qo'yish, gazni o'chirib qo'yish, transport vositasini bermaslik, neft mahsulotlari bilan ta'minlamaslik va h.k.)ga majbur qiladigan har qanday harakatlarni sodir etishi tushunilishi lozim.

Tovlamachilik o'zganing mulkini yoki mulkka bo'lgan huquqini topshirish, mulkiy manfaatlar berish yoxud mulkiy yo'sindagi harakatlarni sodir etish talab qilingan paytdan e'tiboran tamom bo'lgan

jinoyat, deb hisoblanadi. Tovlamachilikni bosqinchilik va talonchilikdan farqlashda tovlamachilikda zoʻrlik ishlatish bilan qoʻrqitish mulkni zoʻrlik ishlatayotgan vaqtda emas, balki kelajakda qoʻlga kiritishga qaratilishiga eʼtibor berish lozim. Agar qoʻrqitish amalga oshirilsa, qilmish Jinoyat kodeksining tovlamachilik uchun javobgarlik belgilangan moddasi va asoslar boʻlganda, qoʻrqitish amalga oshirilayotganda sodir etilgan harakat uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi moddasi bilan ham tavsiflanishi lozim.

Subyektiv tomondan tovlamachilik toʻgʻri qasd bilan sodir etiladi. Jinoyatni sodir etishdan maqsad — gʻaraz (tamagirlik)dir. Qilmishning motivlari turlicha boʻlishi mumkin, ammo ular jinoyatni kvalifikatsiya qilishda ahamiyat kasb etmaydi.

Jinoyatning subyeksi 16 yoshga toʻlgan, har qanday aqli raso shaxsdir.

Tovlamachilikning:

- a) takroran yoki xavfli retsivist tomonidan;
- b) koʻp miqdorda;
- d) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib sodir etilganligi (Jinoyat kodeksining 165-moddasi, 2-qismi) jazoni ogʻirlashtiruvchi holatlar hisoblanadi.

Jinoyat kodeksining 165-moddasi, 3-qismida:

- a) juda koʻp miqdorda;
- b) oʻta xavfli retsivist tomonidan;
- d) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini koʻzlab sodir etilgan tovlamachilik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

2.2 Talonchilik jinoyatlari (jinoyat kodeksining 166-moddasi)

Ushbu modda to'rt qismdan iborat. Zo'rlik ishlatmay sodir etilgan talonchilikning obyekti (Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 1-qismi) o'zganing mulkidir, zo'rlik ishlatib sodir etiladigan talonchilikning obyekti — o'zganing mulki, sog'lig'i yoki fuqarolarning jismoniy daxlsizligidir.

Obyektiv tomondan talonchilik o'zganing mol-mulkini ochiqdan ochiq talon-taroj qilishda ifodalanadi. Mulkni ochiqdan ochiq talon-taroj qilish usuli ikkita: obyektiv va subyektiv xususiyatlarga ega.

Ochiqdan ochiq talon-taroj qilishning obyektiv xususiyati aybdor tomonidan o'zganing mulkini mol-mulk egasi yoki mol-mulk ixtiyorida yoxud muhofazasida bo'lgan shaxslarning, o'zganing mulki talon-taroj qilinayotganligi anglab turgan begona kishilarning ko'zi oldida talon-taroj qilishda namoyon bo'ladi.

Ochiqdan ochiq talon-taroj qilishning subyektiv xususiyati shundaki, talonchi o'zganing mulkini ochiq-oydin talon-taroj qilayotgan vaqtida o'zining xatti-harakatlari mulk egasi tomonidan yoxud mol-mulk tasarrufida bo'lgan yoki begona shaxslar tomonidan kuzatib turilganligini anglaydi.

Agar aybdor tomonidan o'zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilish mol-mulk egasi yoki begona shaxslar tomonidan bilib qilingan bo'lsa, ammo shunga qaramay, jinoyatchi o'zganing mulkini tortib olish yoki qo'ldan bermaslik uchun hayot yoki sog'liq maqsadida xavfli bo'lmagan zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitsa yoxud shunday zo'rlik ishlatib, aybdorning o'g'rilik sifatida boshlangan harakatlari talonchilikka aylanadi va qilmish Jinoyat kodeksining 166-moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinadi. Biroq, aybdor qo'lga tushib qolishdan qo'rqib, talon-taroj qilingan narsani tashlab, hodisa joyidan qochib

yashirinsa, uning harakatlari o'zganing mulkini o'g'irlashga suiqasd qilish sifatida kvalifikatsiya qilinishi kerak.

Jinoyat kodeksining 166-moddasiga muvofiq talonchilikning:

- 1) zo'rlik ishlatmasdan sodir etilgan;
- 2) zo'rlik ishlatib sodir etilgan turlari mavjud.

Zo'rlik ishlatmasdan sodir etilgan talonchilik uchun javobgarlik Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 1-qismida nazarda tutilgan. Shaxs mulkni «yulib» olib ketsa, uning harakatlari Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 1-qismi bo'yicha kvalifikatsiya qilinadi. Masalan, ashyolar solingan sumkani jabrlanuvchining qo'lidan tortib olish, bo'ynidan zanjirni uzib qochish, boshidan telpakni yulib olish, peshtaxtadan tovarni changallab olib qochish va h.k. Bunda aybdor tomonidan mol-mulkini talon-taroj qilish uchun hech qanday zo'rlik ishlatilmaydi.

Zo'rlik ishlatib sodir etilgan talonchilik, ya'ni jabrlanuvchi yoki boshqa kishilarning hayoti yoki sog'lig'iga tahdid solinganlik uchun javobgarlik Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 2-qismida nazarda tutilgan. O'zganing mol-mulki talon-taroj qilingan va aybdorda talon-taroj qilingan mol-mulkni o'z ixtiyoriga ko'ra tasarruf etish imkoniyati paydo bo'lgan paytdan e'tiboran talonchilik tamom bo'lgan jinoyat, deb hisoblanadi.

Subyektiv tomondan talonchilik to'g'ri qasd bilan tamagirlik maqsadida sodir etiladi. Jinoyatning subyekti 16 yoshga to'lgan, har qanday aqli raso shaxs bo'lishi mumkin.

Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 2-qismida:

- a) jabrlanuvchining hayoti va sog'lig'i uchun xavfli bo'lmagan zo'rlik ishlatib yoxud shunday zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitib;
- b) ancha miqdorda;
- d) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib sodir etilgan talonchilik uchun javobgarlik nazarda tutiladi.

Jabrlanuvchining hayoti yoki sogʻligʻi uchun xavfli boʻlmagan zoʻrlik deganda, badanga yengil shikast yetkazish tushunilishi lozim. Bunday zoʻrlik jabrlanuvchiga jismoniy ogʻriq yetkazish yoki uning erkinligini cheklash bilan bogʻliq boʻlgan harakatlarda ham namoyon boʻlishi mumkin.

Jabrlanuvchini zoʻrlik ishlatib xonaga qamab, bogʻlab qoʻyish, ogʻziga latta tiqib qoʻyish va h.k. shular jumlasidandir. Oʻzganing mulki talon-taroj qilinayotgan vaqtda zoʻrlik ishlatib, shaxs erkinlikdan mahrum qilingan boʻlsa, aybdorning qilmishi zoʻrlik ishlatib sodir qilingan talonchilik hisoblanadi (Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 2-qismi).

Aybdor jabrlanuvchi bilan toʻqnashmaslik, uning mol-mulkni tortib olinishiga toʻsqinlik qilishining oldini olish maqsadida zoʻrlik ishlatmasdan erkinlikdan mahrum etsa (aybdor turgan xona eshigini qulflab qoʻysa), aybdorning harakatlari zoʻrlik ishlatmasdan sodir etilgan talonchilikni vujudga keltiradi (Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 1-qismi).

Jabrlanuvchining hayoti yoki sogʻligʻi uchun xavfli boʻlmagan zoʻrlik ishlatish bilan qoʻrqitish jabrlanuvchini mol-mulkni berishga yoki uning talon-taroj qilinishiga toʻsqinlik qilmaslikka majbur qilish maqsadida unga ruhiy taʼsir koʻrsatishdan iboratdir. Qoʻrqitish mol-mulk egasiga yoxud mol-mulk ixtiyorida yoki muhofazasida boʻlgan shaxsga nisbatan yoxud mol-mulkni talon-taroj qilish begona shaxslar koʻzi oldida sodir etilayotgan boʻlsa, oʻsha shaxslarga qaratilgan boʻlishi mumkin. Talonchilikda qoʻrqitish haqiqatda mavjud va real boʻlishi kerak.

Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 3-qismida:

- a) takroran yoki xavfli retsdivist tomonidan;
- b) uy-joyga, omborxona yoki boshqa xonaga gʻayriqonuniy ravishda kirib;

d) ko'p miqdorda sodir etilgan talonchilik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Jinoyat kodeksining 166-moddasi, 4-qismida:

a) juda ko'p miqdorda;

b) o'ta xavfli retsidivist tomonidan;

d) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan talonchilik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Ushbu jazoni og'irlashtiruvchi barcha holatlar talonchilik jinoyatida tahlil etilganligi sababli ularga to'xtash lozim topilmadi.

2.3. O'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish jinoyatlari. (jinoyat kodeksining 167-moddasi)

O'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish jinoyatining obyekti aybdorga ishonib topshirilgan yoki uning ixtiyorida bo'lgan o'zganing mulki hisoblanadi. Obyektiv tomondan jinoyat aybdorga ishonib topshirilgan yoki uning ixtiyorida bo'lgan o'zganing mulkini o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilishda namoyon bo'ladi. O'zlashtirish deganda, aybdor shaxsning o'ziga ishonib topshirilgan yoki uning ixtiyorida bo'lgan mulkni g'ayriqonuniy ravishda ushlab turib, keyin uni o'z foydasiga olishini tushunish lozim. Mulkni o'zida ushlab turish uni qonuniy egasiga qaytarish to'g'risida talablarni bajarmaslikda, shu mulkni taftish vaqtida taqdim etmaslikda ifodalanadi. Shaxs bunday hollarda undan o'z mulkidan foydalanganday foydalanadi.

Talon-tarojning o'zlashtirish shakli mulk ushlab qolingani paytdan e'tiboran, ya'ni o'zganing mulkiga g'ayriqonuniy ravishda o'zinikidek egalik qilingan paytdan e'tiboran tamom bo'lgan jinoyat, deb hisoblanadi. Rastrata deganda, qonunga xilof ravishda o'zganing mulkini sotish, sarflash, iste'mol qilish, hadya qilish va h.k. yo'llar bilan begonalashtirish tushuniladi. Rastrata aybdorga ishonib topshirilgan yoki uning ixtiyorida turgan mol-mulk begonalashtirilgan (masalan, sarflab yuborilgan, sotilgan, hadya qilingan, iste'mol qilingan va h.k.) paytdan e'tiboran tamom bo'lgan jinoyat, deb hisoblanadi.

Talon-tarojning rastrata shakli o'zlashtirishdan shu bilan farq qiladiki, o'zlashtirishda talon-taroj qilingan mulk qonuniy egasiga qaytarilishi mumkin, rastratada talon-taroj qilingan mulk aybdorda bo'lmaydi, u sotilgan, hadya qilingan, iste'mol qilingan bo'lishi mumkin, ya'ni mulk egasiga talon-taroj qilingan mulkning faqat qiymatini qaytarish imkoniyati mavjud bo'ladi.

O'zlashtirish mulk ixtiyorida bo'lgan yoki o'ziga ishonib topshirilgan shaxs mulkni taftish chog'ida yoki mulk egasining talabiga binoan tekshirish chog'ida uni taqdim eta olmagan paytdan e'tiboran tamom bo'lgan jinoyat deb hisoblanadi.

Subyektiv tomondan o'zlashtirish va rastrata to'g'ri qasd bilan, g'araz maqsadda sodir etiladi. Jinoyatning subyeksi — 16 yoshga to'lgan, aqli raso shaxslar.

Mulk ishonib topshirib qo'yilgan yoki ixtiyorida mulk turgan shaxsgina, ya'ni xizmat burchi, shartnoma munosabatlari yoki maxsus topshiriq munosabati bilan shu mulkni tasarruf etish, boshqarish, eltib qo'yish, saqlash bo'yicha vakolatlarini amalga oshirayotgan shaxs (masalan, omborchi, ekspeditor, ta'minlovchi, sotuvchi, kassir va boshqa shaxslar) o'zlashtirish yoki rastrata jinoyatining subyeksi bo'lishi mumkin. Qoidaga ko'ra, mulk ishonib topshirilgan yoxud ixtiyorida mulk turgan shaxslar moddiy javobgar shaxslar hisoblanadilar, ammo bunday bo'lmasligi ham mumkin.

Mulk har qanday shaxsga ishonib topshirilishi mumkin bo'lib, unga turli bitimlar asosida (masalan, ijara, kira, saqlash, tashish shartnomalari va h.k. asosida) shu mulkni tasarruf etish, boshqarish, eltib qo'yish yoki saqlash bo'yicha huquqlar, vakolatlar berilishi mumkin. Shu sababli, aybdor shaxslar o'zlariga ishonib topshirilgan mulkni o'zlashtirsalar yoki rastrata qilsalar, ularning harakatlari Jinoyat kodeksining 167-moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinishi zarur.

Sud-tergov amaliyotida o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilishni o'zganing mol-mulkini o'g'irlashdan farqlashda muayyan qiyinchiliklar mavjud. Bu jinoyatlarni farqlashda jinoyat subyektining talon-taroj qilgan mol-mulkka nisbatan huquqiy vakolatini to'g'ri aniqlash zarur.

Shuni nazarda tutish kerakki, o'zganing mulkini o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilishda, mulk aybdorga ishonib

topshirilgan bo‘lib, uning ixtiyorida turadi va aybdor shaxs mol-mulkni tarqatish, boshqarish, eltib qo‘yish yoki saqlash bo‘yicha huquqiy vakolatlarga ega bo‘ladi.

O‘g‘rilik yo‘li bilan talon-tarojni sodir etishda esa, shaxsning talon-taroj qilingan mol-mulkka hech qanday aloqasi bo‘lmaydi yoxud ishlab chiqarish zarurati, topshirilgan ish munosabati bilan undan foydalanish huquqiga ega bo‘ladi xolos (masalan, bug‘doy o‘rayotgan kombaynchi, korxonalardagi yukchilar, haydovchilar va h.k.)

Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 2-qismida:

- a) ancha miqdorda;
- b) takroran yoki xavfli retsidevist tomonidan;
- d) bir guruh shaxslar tomonidan oldin til biriktirib;
- e) mansab mavqeyini suiiste‘mol qilish yo‘li bilan sodir etilgan o‘zlashtirish yoki rastrata yo‘li bilan talon-taroj qilganlik uchun javobgarlik nazarda tutiladi.

Aybdor shaxslarning harakatlarini Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 2-qismi, «v» bandi bilan kvalifikatsiya qilish uchun jinoyatning barcha ishtirokchilari mol-mulk ishonib topshirilgan yoki ixtiyoriga berilgan shaxslar bo‘lishlari zarur. Agar talon-taroj qilish ishtirokchilaridan faqat bittasi mol-mulk ishonib topshirilgan yoxud ixtiyorida bo‘lgan shaxs bo‘lsa, qolganlari esa, bunday vakolatlarga ega bo‘lmagan shaxs bo‘lsalar, aybdorlarning qilmishi Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 2-qismi, «v» bandi bilan kvalifikatsiya qilinishi mumkin emas. Bunday hollarda mol-mulk ishonib topshirilgan yoki ixtiyorida bo‘lgan shaxs Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 1-qismi bo‘yicha, jinoyatning boshqa ishtirokchilari esa, Jinoyat kodeksining 28-moddasi orqali Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 1-qismi bilan javobgar bo‘ladilar.

Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 3-qismida o‘zlashtirish yoki rastrata yo‘li bilan talon-taroj qilishning quyidagi:

- a) juda ko‘p miqdorda;

- b) o'ta xavfli retsidevist tomonidan;
- d) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko'zlab;
- e) kompyuter texnikasi vositalaridan foydalanib sodir etilgan o'zlashtirish yoki rastrata qilish yo'li bilan talon-taroj qilganlik uchun javobgarlik ko'zda tutiladi.

O'zlashtirish yoki rastrata qilish yo'li bilan talon-taroj qilishning ayrim jazoni og'irlashtiruvchi holatlarini biz yuqorida ko'rib chiqdik. Shu munosabat bilan ilgari tahlil etilmagan holatlarga to'xtalib o'tamiz.

Sud-tergov amaliyotida qilmishni mulkni o'zlashtirish yoki rastrata qilish yo'li bilan takroran sodir etilgan talon-taroj, deb kvalifikatsiya qilishda ayrim qiyinchiliklar mavjud.

Takroran sodir etilgan talon-tarojdan yagona jinoyat hisoblanuvchi davomli talon-tarojni farqlash lozim.

Umumiy maqsadga ega bo'lgan va talon-tarojni sodir etayotgan shaxsning yagona qasdi bilan qamrab olingan, bir-biriga o'xshash jinoiy qilmishlardan iborat bo'lgan, o'zganing mulkini bir necha marta olinishi davomli talon-taroj (masalan, ombor mudiri ombordagi tovar-moddiy boyliklarni har kuni o'zlashtirishi), deb hisoblanadi. Shunday qilib, aybdor shaxs qasdining yagonaligi, talon-taroj qilinayotgan manbaning yagonaligi, talon-taroj usulining bir xil ekanligi davomli talon-tarojning alomatlari hisoblanadi.

Mansab mavqeyini suiiste'mol qilish deganda, mansabdor shaxs tomonidan o'zganing mol-mulkini moddiy javobgar shaxslar bilan til biriktirib yoki soxta hujjatlardan foydalanib egallanishi, qonunga xilof ravishda mukofotlar, ish haqiga ustamalar yozish yo'li bilan, pensiyalar, turli nafaqalar olish va h.k. maqsadida o'z mansab mavqeyidan foydalanishi tushuniladi.

Mansab mavqeyni suiiste'mol qilib, o'zganing mulki talon-taroj etilganida mansabdor shaxs talon-taroj qilingan mulkka nisbatan quyidagi huquqlarga ega:

- 1) mol-mulk mansabdor shaxsga muayyan maqsadlar uchun ishonib topshirilgan;
- 2) mol-mulk mansabdor shaxsga ishonib topshirilmagan, balki faqat uning ixtiyorida turgan;
- 3) mol-mulk ishonib topshirilmagan va mansabdor shaxs ixtiyorida turmagan ham bo'lishi mumkin.

Mansab mavqeyini suiiste'mol qilish yo'li bilan o'zganing mulkini talon-taroj qilish usullari xilma-xildir. Biroq, sud-tergov amaliyotida mansab soxtakorligi yoki soxta hujjatlardan foydalanish yo'li bilan o'zganing mulkini talon-taroj qilish eng ko'p uchraydi.

Shu sababli, agar mansabdor shaxs rasmiy hujjatlarga bila turib soxta ma'lumotlar yoki yozuvlar kiritsa yoki ularni qalbakilashtirsa yoxud bila turib soxta hujjatlar tuzsa va shu usullardan foydalanib, talon-tarojni amalga oshirsa, qilmish Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 2-qismi, «g» bandi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim, chunki yuqorida aytilgan mansabdor shaxsning harakatlari talon-taroj qilish usuli hisoblanadi.

Agar sodir etilgan talon-tarojni yashirish maqsadida mansab soxtakorligi sodir etilsa, bunday hollarda aybdor – mansabdor shaxslarning qilmishlarini jinoyatlar jami Jinoyat kodeksining 167 va 209-moddalari (mansab soxtakorligi) bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Kompyuter texnikasi vositalaridan foydalanib, mulkni o'zlashtirish yoki rastrata qilish yo'li bilan talon-taroj qilishda shaxs kompyuter texnikasidan foydalanish huquqiga ega bo'lgan, bu axborot unga ishonib topshirilgan yoki uning ixtiyorida turgan bo'lsa, uning qilmishi Jinoyat kodeksining 167-moddasi, 3-qismi, «g» bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

2.4. Firibgarlik jinoyatlari (Jinoyat kodeksining 168-moddasi)

Ushbu jinoyatning obyekti o'zganing mulkidir. Firibgarlikning predmeti o'zganing mulki yoki mulkka bo'lgan huquqidir. Odatda, mulkka bo'lgan huquq, turli xil hujjatlarda mustahkamlangan bo'ladi.

Obyektiv tomondan firibgarlik aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan o'zganing mulkini yoki o'zganing mulkiy huquqini qo'lga kiritishdan iborat.

Aldash deganda, mol-mulk egasi yoki mol-mulk ishonib topshirilgan shaxsning o'zi uni firibgarga ixtiyoriy ravishda, o'z xohishi bilan berishi, jabrlanuvchini chalg'itish uchun aybdor shaxs tomonidan har qanday faktni buzib ko'rsatish yoki haqiqatni yashirish yoxud bila turib yolg'on ma'lumotlarni xabar qilish tushuniladi.

Aldashning shakllari turlicha bo'lib, uni qalbaki blanklar, ishonchnoma, muhr, guvohnoma kabilardan foydalanib amalga oshirish mumkin.

Aybdor firibgarlikni sodir etishda soxta hujjatlardan foydalansa, uning qilmishi firibgarlik tarkibi bilan qamrab olinadi va u Jinoyat kodeksining 228-moddasi bilan qo'shimcha kvalifikatsiya qilinmaydi. Biroq, firibgarlik harakatlarini sodir etish maqsadida aybdor shaxsning o'zi hujjatlar, shtamplar, muhrlar, blanklar tayyorlasa, ularni qalbakilashtirsa, uning qilmishlari jinoyatlar jami bo'yicha Jinoyat kodeksining 168 va 228-moddalari (hujjatlar, shtamplar, muhrlar, blanklar tayyorlash, ularni qalbakilashtirish, sotish yoki ulardan foydalanish) bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Firibgarlikni sodir etishda aybdor bo'lgan shaxsning hokimiyat vakili formasini kiyib olish yoki uning guvohnomasini qalbakilashtirish yo'li bilan o'zini boshqa shaxs qilib ko'rsatishi va shu yo'l bilan o'zganing mulkini olishi mumkin. Firibgarlikning mulkini talon-taroj qilishning o'g'rilik, talonchilik, bosqinchilik shakllaridan farqi shundaki,

firibgarlikda jabrlanuvchining o'zi mulkni aybdorga ishongani yoki aldanganligi sababli ixtiyoriy ravishda berib yuboradi.

Xususiy shaxs tomonidan aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilib mablag', pensiya, nafaqa yoki boshqa to'lovlarni qasddan qonunga xilof ravishda olishini firibgarlik deb kvalifikatsiya qilinishi kerak.

Ishonchni suiiste'mol qilish deganda, aybdor shaxs tomonidan o'zganing mulkini qonunga xilof ravishda o'z foydasiga olish uchun o'zi va mulk egasi yoxud mulk egaligi ixtiyorida turgan shaxs o'rtasidagi alohida, o'zaro ishonchga asoslangan munosabatlardan qonunga xilof ravishda mulkni o'z foydasiga olish uchun foydalanilishi tushunilishi lozim. Ishonchga asoslangan munosabatlar firibgar va jabrlanuvchi shaxs o'rtasida prokat, ijara, oldi-sotdi, topshiriq shartnomasi va h.k.larda vujudga kelishi mumkin. Firibgar niyatiga erishish uchun qarindoshchilik, do'stlik munosabatlaridan ham foydalanishi mumkin.

Sud-tergov amaliyotini o'rganish firibgarlik ko'proq ijara shartnomasini tuzish orqali sodir etilishini ko'rsatadi. Shaxsda ijara shartnomasini tegishlicha rasmiylashtirgani holda ijara olingan narsani qaytarish niyati bo'lmaydi; zayom shartnomasini rasmiylashtirishda aybdor oldindan zayom narsasini qaytarmaslik niyatida bo'lib shartnoma tuzadi; oldi-sotdi shartnomasi tuzish va oldindan to'lanadigan haqni olishda aybdor shartnomada ko'rsatilgan tovarni berish niyatida bo'lmaydi; qaytarib berish niyatisiz narsalarni olish eng ko'p tarqalgan usullardan hisoblanadi.

Firibgarlik o'zganing mulki qo'lga kiritilgan va aybdorda o'z ixtiyoriga ko'ra talon-taroj qilingan mulkni tasarruf etish imkoniyati paydo bo'lgan paytdan boshlab tamom bo'lgan jinoyat hisoblanadi.

Agar shaxs aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan aqli noraso shaxsning yoxud o'ziga nisbatan sodir etilgan harakatlarning xususiyatini tushunmaydigan yosh bolaning mulkini qo'lga kiritib olsa,

aybdor firibgarlik uchun emas, balki o'g'rilik uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining «O'zgalar mulkini o'g'rilik, talonchilik va bosqinchilik yo'li bilan talon-taroj qilish to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti haqida»¹¹gi qarorida aybdor tomonidan sodir etilayotgan voqeani tushunib yetish qobiliyatiga ega bo'lmagan (masalan, yoshi juda kichiklar, ruhiy jihatdan aqli norasolar, alkogoldan yoki narkotik moddalardan kuchli mastlik darajasida bo'lgan yoki uxlab qolgan) shaxslarning mulkini o'g'rilash o'zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilish, deb tavsiflanishi kerak.

Subyektiv tomondan firibgarlik to'g'ri qasddan g'araz maqsadda sodir etiladi, tamagirlik maqsadning mavjudligi firibgarlikning zaruriy belgisi hisoblanadi. Firibgarlik jinoyatining subyekti 16 yoshga to'lgan, aqli raso har qanday shaxs bo'la oladi.

Sud-tergov amaliyotida firibgarlikni o'g'rilikdan farqlashda ayrim qiyinchiliklar mavjud. Firibgarlikni sodir etishda aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish o'zganing mulkini qo'lga kiritish usuli bo'lib xizmat qiladi, o'g'rilik sodir etishda aldashni qo'llash o'g'irlanadigan narsani qo'lga tushirishni yengillashtirish vositasi hisoblanadi. Firibgarlik sodir etilganda jabrlanuvchi shaxs mulkni yoki mulkiy huquqni firibgarga o'z, ixtiyori bilan topshiradi, o'g'rilikda esa, aybdor shaxs uni mulk egasining yoki mulk kimning ixtiyorida turgan bo'lsa, o'sha shaxsning ruxsatisiz yashirin ravishda talon-taroj qiladi. Faqat o'zganing mulkigina o'g'rilik predmeti bo'lishi mumkin, firibgarlik predmeti esa o'zganing mulki yoki mulkka bo'lgan huquqi ham bo'lishi mumkin.

Jinoyat kodeksining 168-moddasi, 2-qismida:

- a) ko'p miqdorda;
- b) takroran yoki xavfli retsivist tomondan;
- d) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib;

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1998-yil 17-apreldagi

e) kompyuter texnika vositalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik uchun javobgarlikni nazarda tutadi.

Jinoyat kodeksining 168-moddasi, 3-qismida:

a) juda ko‘p miqdorda;

b) o‘ta xavfli retsidivist tomonidan;

d) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko‘zlab sodir etilgan firibgarlik uchun javobgarlikni nazarda tutiladi.

Yuqorida sanab o‘tilgan jazoni og‘irlashtiruvchi barcha holatlar avvalgi paragraflarda tahlil qilinganligi uchun ularga to‘xtalishini lozim topmadik.

2.5. O'g'rilik jinoyatlari.(Jinoyat kodeksinig 169-moddasi)

O'g'rilik talon-tarojning eng ko'p tarqalgan shaklidir. Bunga sabab avvalo, tergov amaliyotida o'g'rilikni ochish foizlarining unchalik katta emasligi bo'lsa kerak, chunki o'g'rilik yashirin ravishda sodir etiladi, bu esa jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini ancha oshiradi, uning ochilishini qiyinlashtiradi.

O'g'rilik jinoyatining obyekti o'zganing mulkidir. Obyektiv tomondan o'g'rilik o'zganing mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilishda ifodalanadi.

Talon-taroj qilishning yashirin usuli deganda, mulk egasi yoki mulk ishonib topshirilgan yoki ixtiyorida turgan shaxsga sezdirmasdan, ular yo'q vaqtda yoxud mulkdor yoki boshqa shaxslar mulkning talon-taroj qilinayotganini tushunmagan vaqtda sodir etishlishi tushuniladi.

Agar mulk egasi yoki mulk ixtiyorida bo'lgan yoki u ishonib topshirilgan shaxs talon-taroj qilish chog'ida hozir bo'lsa-yu, ammo talon-taroj sodir bo'layotganini tushunib yetmasa, shaxsning qilmishi (masalan, mulk egasi, qorovul uxlayotgan bo'ladi yoxud alkohol yoki narkotik mastlik holatida bo'lib, mulk talon-taroj qilinayotganini anglab yetmaydi) o'g'rilik, deb kvalifikatsiya qilinadi.

Mulknı ochiqdan ochiq talon-taroj qilish atrofdagi shaxslarning ko'zi oldida sodir etilgan bo'lsa-yu, atrofdagilar buni anglamagan (masalan, aybdor o'zganing jomadonini egasi yo'qligidan foydalanib, atrofdagilarning ko'zi oldida o'g'irlaydi, bunda jinoyatchi atrofdagilar u o'z jomadonini olib ketayapti, deb o'ylashlariga ishonadi va h.k.) hollarda ham qilmish o'zganing mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilish, deb hisoblanmog'i lozim.

«O'zganing mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilish bilan boshlangan, lekin jabrlanuvchi yoki boshqa shaxslar tomonidan sezib qolinganiga qaramasdan, aybdor tomonidan mulkka egalik qilish

maqsadida ularni hayoti va sog'lig'i uchun xavfli bo'lmagan zo'rlik ishlatib yoxud shunday zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitib, qilingan harakatlar talonchilik deb, hujum qilib hayoti yoki sog'lig'i uchun xavfli bo'lgan zo'rlik ishlatganda yoxud shunday zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitganda esa, bosqinchilik, deb tavsiflanadi»¹.

Shaxs o'zganing mulkini egallashga qaratilgan harakatlari boshqalarga ma'lum bo'lganligini bilib, o'z xatti-harakatini to'xtatsa va jinoyat joyidan qochib, yashirinsa, uning qilmishi o'g'irlikka suiqasd bo'ladi.

O'zganing mulki olib qo'yilgan va aybdor shaxsda o'g'rilangan mulkni o'z xohishiga ko'ra tasarruf etishning real imkoniyati, ya'ni aybdorda o'zi o'g'irlagan mulkni yashirish, sotish, berish, hadya qilish, belgilangan maqsadda foydalanish imkoniyati paydo bo'lgan paytdan e'tiboran o'g'rilik tamom bo'lgan jinoyat, deb hisoblanadi. Agar aybdor o'g'irlangan mulkni tasarruf etish yoki undan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmagan bo'lsa, uning harakatlari o'g'irlikka suiqasd hisoblanadi. Masalan, shaxs zavodning kirish-chiqish joyida o'g'rilangan narsalar bilan ushlendi, deylik, bu holda aybdor shaxs mulkni qo'lga kiritgan, ammo hali uni o'z ixtiyoricha tasarruf etish imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Biroq, agar aybdor shaxs tayyor mahsulot sexidan tovarni o'g'rilagan bo'lsa va zavod hududidan chiqmasdan shu mahsulotdan o'z maqsadida foydalangan (iste'mol qilgan) bo'lsa, aybdorning harakatlari tamom bo'lgan o'g'rilikning tarkibini tashkil qiladi.

Basharti, qo'riqlash xodimi bila turib, o'g'rilikni sodir etayotgan shaxsga mulkni o'zi qo'riqlanayotgan hududdan olib chiqishga ko'maklashsa yoki o'g'rilikning sodir etilishiga xalaqit beruvchi to'siqlarni bartaraf etsa, u o'zganing mulkini talon-taroj qilishda ishtirok etganlik uchun javobgar bo'ladi.

Subyektiv tomondan o'g'rilik to'g'ri qasd bilan tamagirlik maqsadida sodir etiladi. O'g'rilik jinoyatining subyeksi 14 yoshga to'lgan shaxs bo'ladi.

Jinoyat kodeksining 169-moddasi, 2-qismida:

a) jabrlanuvchining kiyimi, sumkasi yoki boshqa qo'l yukidagi ashyoga nisbatan (kissavurlik);

b) ancha miqdorda;

d) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib;

e) uy-joy, omborxona yoki boshqa xonaga g'ayriqonuniy ravishda kirib sodir etilgan o'g'rilik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Jabrlanuvchining kiyimi, sumkasi yoki boshqa qo'l yukidagi ashyoga nisbatan sodir etilgan o'g'rilik (kissavurlik) respublikamizning jinoyat qonuniga yangi kiritilgan og'irlashtiruvchi holatdir. Kissavurlikning ijtimoiy xavfliligi:

- *birinchidan*, uning ancha ko'p tarqalganligi bilan;
- *ikkinchidan*, aybdor bevosita jabrlanuvchining o'zida turgan mulkni tortib olishi, bu esa jabrlanuvchi o'z mulkiga suiqasd qilinayotganini payqab qolsa, jabrlanuvchiga nisbatan zo'rlik ishlatilishi xavfi tug'ilishi mumkinligi bilan izohlanadi.

O'zganing mulki bo'lgan pul bevosita jabrlanuvchining kiyimi, sumkasi yoki boshqa qo'l yukidan tortib olingan hollardagina aybdorning qilmishi Jinoyat kodeksining 169-moddasi, 2-qismi, «a» bandi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim.

O'g'rilik sodir etilayotgan vaqtda kiyim jabrlanuvchining egnida yoki qo'lida bo'lishi kerak. Agar aybdor garderob yoki ilgichda osilib turgan kiyim cho'ntagidan ashyoni qonunga xilof ravishda olsa, kissavurlikning tarkibi mavjud bo'lmaydi. Agar sumka yoki qo'l yuki jabrlanuvchining qo'lida bo'lsa yoki jabrlanuvchining o'zida yoxud uning yonida bo'lsa (masalan, jomadon, sumkani jabrlanuvchi hordiq chiqarish, nimadir sotib olish va h.k. uchun yoniga qo'ygan bo'lsa), ya'ni bu ashyolar

yana yo'lga tushganida uning o'zi bilan birga bo'ladigan bo'lsa, bu holda sodir etilgan o'g'rilik Jinoyat kodeksining 169-moddasi, 2-qismi, «a» bandi bilan kvalifikatsiya qilinishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining «O'zganing mulkini o'g'irlash, talonchilik va bosqinchilik yo'li bilan talon-taroj qilish to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti haqida»¹²gi qarorida: «Jabrlanuvchining egnida bo'lgan kiyim-kechagi, qo'lidagi yoki bevosita yonida bo'lgan sumka, chamadon va boshqa anjomlaridan sodir etilgan yashirin talon-taroj qilish kissavurlik, deb hisoblanadi va Jinoyat kodeksining 169-moddasi, 2-qismi, «a» bandi bilan tavsiflanadi¹, deb ko'rsatilgan. Har bir alohida ishda sud barcha holatlarni hisobga olgan holda sumka yoki boshqa qo'l yuki jabrlanuvchi yonida bo'lganligi faktini aniqlashi kerak.

Jinoyat kodeksining 169-moddasi, 3-qismida:

- a) takroran yoki xavfli retsdivist tomonidan;
- b) kompyuter tizimiga ruxsatsiz kirib;
- d) ko'p miqdorda sodir etilgan o'g'rilik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Aybdor kompyuter tizimidan foydalanish huquqiga ega bo'lmagani holda unga kirgan va o'zganing hisobidan o'zining hisobiga pul o'tkazgan hollarda o'g'rilik Jinoyat kodeksining 169-moddasi, 3-qismi, «b» bandi bo'yicha kvalifikatsiya qilinishi lozim. Bunday o'g'rilik kompyuter orqali aybdor shaxsning hisobiga pul mablag'i yozilgan paytdan e'tiboran tamom bo'lgan jinoyat, deb hisoblanadi.

Jinoyat kodeksining 169-moddasi 4-qismida:

- a) juda ko'p miqdorda;
- b) o'ta xavfli retsdivist tomonidan;
- d) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan o'g'rilik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

¹² O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 1998-yil 17-apreldagi

XULOSA

Mamlakatimizda huquqiy demokratik jamiyat hozirgi davrda biz huquqni muhofaza qiluvchi idoralar faoliyatini kuchaytirishimiz va fuqarolarimizning huquqiy ongini oshirishimiz zarur. Shundagina ushbu sa'y-harakatimiz fuqarolarning huquq va erkinliklari, korxonalar va tashkilotlarning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlari himoya qilinishini, qonuniylik mustahkamlanishini ta'minlaydi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasi bilan fuqarolarning shaxsiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari belgilanibgina qolmay kafolatlangan hamdir. Bu huquqlarning amalga oshirilishi fuqarolarning o'z burchlarini lozim darajada bajarishlari bilan uzviy bog'liq. Konstitutsiyada fuqarolar qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majbur ekanliklari ta'kidlangan. Ko'pchilik hollarda fuqarolar o'z huquqlarini davlat organlarining aralashuvisiz amalga oshiradi. Ammo fuqaroning huquqi buzilsa, u himoya qilinishi lozim. Konstitutsiyaning 44-moddasida har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini huquqni muhofaza qiluvchi organlar orqali himoya qilish mansabdor shaxslar, jamoat tashkilotlari va birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan huquqni muhofaza qiluvchi organlarga shikoyat qilish huquqi kafolatlangan.

Fuqarolar ko'pgina sabablarga ko'ra jinoyat sodir qiladilar. O'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar bo'yicha jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bunga sud hokimiyatining oliy organi Oliy Sud jiddiy e'tibor berib keladi. Ma'lumki, to'g'ri kvalifikatsiya deganda, sodir etilgan xatti-harakat belgilari bilan Jinoyat kodeksining maxsus qismi tegishli moddalari belgilari to'la mos kelishi tushuniladi. Aynan to'la mos kelishi deyishimizga sabab shuki, belgilardan birortasi mos kelmasa xatti-harakatni JK mazkur moddasi bilan kvalifikatsiya qlishga yo'l qo'yilmaydi.

Bunda shuni e'tiborga olish lozimki, o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar sodir qilishda jinoyatni og'irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi norma mutlaq mustaqil tarkibni nazarda tutardi. Bu hech bo'lmaganda, shuning uchun ham mustaqil tarkibligi, shunday holatning bir ob'ektga yoki sub'ektni tavsiflovchi jinoyatning ob'ektiv yoxud sub'ektiv tomonlari yoki belgilariga muhim o'zgartirishlar kiritiladi. Shuning uchun respublika prokuraturalari va sudlari o'z amaliyotida jinoyat tarkibining har bir belgisini sinchkovlik bilan o'rganadi va qator hollarda xatti-harakat kvalifikatsiyasini o'zgartiradi yoki, xatto, ishni qonunda ko'rsatilgan asosiy tarkibiy belgilardan birortasi yoki og'irlashtiruvchi, yengillashtiruvchi holatlar tarkibi xatti-harakat belgilari bilan mos kelmaganligi uchun jinoiy ishni harakatdan yetkizadi. Respublika Oliy Sudi Plenumi sudlov organlarini mana shunga yo'naltirib kelmoqda. O'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlarda sub'ekt sodir etgan jinoiy ishda jinoyat tarkibida mavjud bo'lgan hamma belgilarda sud tomonidan uning aybdorligi rad etib bo'lmaydigan darajada aniqlangan holda, aybdorlarga jazo tayinlash masalasida ob'ektivlik, odillik, rahm-shavkatlilik va insonparvarlik kabi hislatlar ro'yobga chiqadi. Qonun bunga o'xshash sharoitlarning hammasini avvaldan belgilab berishi qiyin, albatta, chunki ular individual va bashorat qilib bo'lmaydigan holatlardir. Ularning huquqni muhofaza qiluvchi idoralar tomonidan inobatga olinishi shartligi amaldagi JKning 37-moddasida ko'rsatilgan.

Unga ko'ra sudlar sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, sodir etilish motivlarini, keltirilgan zarar miqdori va xususiyatlarini, ayblanuvchi shaxsiyatini, javobgarlikni og'irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi holatlarni, albatta, e'tiborga olishi zarur, deyilgan. Bunga, bizningcha, respublika aholisining milliy va maishiy o'ziga xosliklarini ham qo'shish lozim. Ular, albatta, qonunning o'zida ifodalanishi lozim, ammo shu bilan birga o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lmagan jinoyatlarda ham ularni hisobga olish zarur.

Jinoyat qonunchiligida uchraydigan muammolardan biri sodir etilgan jinoyatni o'zida ifodalaydigan huquqiy normalar raqobati bo'lib, bu faqatgina qonunni to'g'ri qo'llash va qilmishni aniq kvalifikatsiya qilish orqali bartaraf etilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. “O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li”. T.: «O‘zbekiston», 1992.
2. Karimov I.A. “Bozor munosabatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li”. T.: «O‘zbekiston», 1993.
3. Karimov I.A. “Yangi uy qurmay turib, eskisini buzmang”. T.: «O‘zbekiston», 1993.
4. Karimov I.A. “O‘zbekiston islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida”. T.: «O‘zbekiston», 1995.
5. Karimov I.A. “Bunyodkorlik yo‘lidan”. T.: «O‘zbekiston», 1996.
6. Karimov I.A. “O‘zbekiston XXI asr bo’sag’asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”. T.: «O‘zbekiston», 1997.
7. Karimov I.A. «Adolat, Vatan va xalq manfaati har narsadan ulug’». T.: «O‘zbekiston», 1998.
8. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: «O‘zbekiston», 1992.
9. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. T.: «Adolat» 2001.
10. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. T.: «Adolat» 2001.
11. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. T.: «Adolat», 1997.
12. «O‘zbekiston Respublikasi Sudlar to‘g‘risida»gi Qonuni. 1993 y. Yangi tahriri, 2000.
13. «O‘zbekiston Respublikasi Prokuratura to‘g‘risida»gi Qonuni. 1992 y. Yangi tahriri, 2001.
14. «O‘zbekiston Respublikasi Axborotlashtirish to‘g‘risida»gi qonuni. 2004.
15. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar. T.: «Adolat» 1997.
16. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksiga sharhlar. 1-qism. T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 1998.

- 17.O'zbekiston Respublikasining Oliy sudi Plenumi qarorlari to'plami. 1991-1998. N.: «Qaraqalpaqstan», 2001
- 18.Sud amaliyoti. O'zbekiston Respublikasi 2002 N1. T-02
- 19.Inson huquqlari to'g'risida xalqaro bill. T., 1992.
- 20.Кадыров М. «Уголовное право». Особенная часть. Т.: «Адолат», 1997.
- 21.Karaketov Yu .M, Usmonaliev.M.U. “Jinoyatchilikka qarshi kurashning kriminologik choralari”. T.: «O'zbekiston», 1995.
- 22.Rustamboyev M. “Jinoyat huquqi” (maxsus qism). T.: «Adolat», 2003.
- 23.Saidov A. “Inson huquqlari”. T.: «Adolat», 1998.
- 24.Saidov A. Tojixanov U. “Davlat va huquq nazariyasi”. 2-jild. T.: «Adolat», 2001.
- 25.Fayzullaeva V.G. “Jazo - jinoiy javobgarlikka tortishning asosiy shakli sifatida”. //Huquq-Pраво-Law, Qq, 2002.
- 26.«Юридическая энциклопедия». М. - 2001 г.